

CƏMİLƏ ÇİÇƏK

**DƏYƏRLƏRİMİZİN
KREATİV TANITIMI**

**"AVROPA NƏŞRLƏR EVİ" MMC
BAKİ-2022**

Bu kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə "Elm, təhsil, mədəniyyət və azərbaycançılığın təbliği təşəbbüslərinin dəstəklənməsi" istiqamətində "Milli dəyərlərin innovativ-kreativ təbliği: azərbaycanlıları birləşdirən mental sərvətlərimizin qorunması" adlı üçaylıq layihə çərçivəsində hazırlanmışdır.

Nəşrdəki materialların mövzusu "Zəka İşığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir. Bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitabda Azərbaycanın milli-estetik dəyərlərinin, mental qayda-qanunlarının, mədəniyyətinin, yaşam dünyagörüşlərinin populyarlaşdırılması, daha da inkişafı, eyni zamanda dünyaya səpələnmiş 55 milyonluq soydaşımızı birləşdirən mental-mədəni sərvətlərimizin müxtəlif formalarda - innovativ-kreativ təbliği mövzusunda hazırlanmış elmi-sosioloji materiallar toplanıb. Toplu humanitar sahələrin mütəxəssisləri, eləcə də geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulub.

Tərtib edəni və toplayanı: **Cəmilə Çiçək,**
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Ön sözün müəllifi: **Etibar Əliyev,**
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Elmi redaktoru: **İsa Həbibbəyli,**
akademik, millət vəkili

Cəmilə Köçəri qızı İsbəndiyarova. Dəyərlərimizin kreativ tanıtımı.
Bakı, "AVROPA NƏŞRLƏR EVİ" MMC, 2022, 72 səh.

ISBN 978-9952-445-20-03

© Cəmilə Çiçək
E-mail: c.cicek@mail.ru

Ön söz

Milli dəyərlərin inkışafına aid yeni nəşr

Günümüzdə zəmanənin təsiri özünü bütün sahələrdə **G**olduğu kimi, humanitar hadisələrə münasibətdə də göstərməkdədir. XXI əsri sürət, informasiya, İnternet və sosial şəbəkələr dövrü, virtuallaşma, smartlaşma çağı saysalar da, ənənəvi dəyərlər, milli-mədəni sərvətlər hər hansı ayrıca insan qruplarını - əsrlər boyu formalaşmış genetik-yaşam şifrələrinə malik, ümumi cəhətlərinə görə digərlərindən fərqləndirən, eyni dil, adət-ənənə, mental xüsusiyyətlərin daşıyıcısı sayılan cəmiyyəti, xalqı, milləti başqa toplumlardan fərqləndirən əsas amillərdən sayılır.

Bu baxımdan təsisçisi və sədri istedadlı intellektual Cəmilə Çiçəyin sədri olduğu "Zəka İşığında" Milli Dəyərlərin Təbliğinə Yardım İctimai Birliyinin Azərbaycan Respublikasının QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Agentliyi tərəfindən maliyyələsdirilən "Milli dəyərlərin innovativ-kreativ təbliği: azərbaycanlıları birləşdirən mental sərvətlərimizin qorunması" mövzusunda üçaylıq layihə çərçivəsində nəşrə hazırlanan bu elmi-kütləvi kitab son illər nəşr olunan sahəvi ədəbiyyatın dəyərli nümunəsi sayıla bilər.

Layihənin rəhbəri, uzun müddət milli dəyərlər və humanitar-estetik, ədəbi-bədii düşüncəmizin bir sıra sahələri üzrə dəyərli araşdırmaları ilə tanınan, eyni zamanda bu istiqamətdə yazıların, digər materialların yayımlandığı elmi-kütləvi "Milli Zəka" beynəlxalq, elmi-ədəbi jurnalın və www.zekaishiginda.az

saytının baş redaktoru, eləcə də fərqli araşdırmalar müəllifi kimi tanınan Cəmilə xanım hər zaman olduğu kimi, bu kitabında da cəmiyyətimiz üçün kifayət qədər aktual olan məsələləri ictimai-mədəni müzakirə obyektinə çevirməyi bacarıb.

Kitabda bir-birindən maraqlı materiallarda Ümummillî Lider Heydər Əliyev, onun layiqli davamçısı, Qarabağın qəhrəman fəthi, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı, Prezident İlham Əliyev, Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın həm mədəni dəyərlərimizin inkişafındakı xidmətləri işıqlandırılır, həm də beynəlxalq aləmdə, xüsusən də YUNESKO və İSESKO kimi nüfuzlu qurumlar vasitəsilə sözügedən dəyərlərimizin tanıtılmasına xüsusi diqqət ayrılır.

İkinci Qarabağ savaşında qalib gələn, vaxtı ilə 20 faiz torpaqları ermənilər tərəfindən işğal olunmuş ölkəmizin indi informasiya savaşında milli dəyərlərindən kreativ beyin silahı kimi yararlanaraq bizi sevməyənlərə layiqli cavab vermək baxımından, həm də milli mədəniyyətimizi dünyaya çıxarmaq istiqamətində adıçəkilən layihənin, eləcə də bu nəşrdəki rəngarəng yazıların əhəmiyyəti çox böyükdür. Milli-mənəvi sərvətlərimizin inkişafındakı yeniliklər, modern dünyada baş verənlər, postkorona və postmüharibə dövründə cəmiyyətimizin ümumi ictimai-mədəni şüuruna, milli psixologiyamıza təsir edən əsas problemlər ətrafında elmi-sosioloji araşdırma yazıların, tədqiqatların mahiyyətini aydınlaşdırmaq, uyğun fəaliyyətlərin əsas mahiyyətini müəyyənləşdirmək baxımından təqdim olunan elmi-kütləvi nəşr oxucular və araşdırmaçılar üçün dəyərli masaüstü kitab sayıla bilər.

Cəmilə İsbəndiyarovanın həm ənənəyə - tarixi sivilizasiya yolumuza, həm qədim mədəniyyətimizə və zəngin mənəviyyətimizə, həm müqayisəli təcrübələrə, həm də ənənəvi elmə söykənən bu araşdırma kitabı da humanitar sahənin mütəxəssisləri və geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla qarşılanacaqdır.

Cəmilə ÇİÇƏK

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycanlıları birləşdirən milli dəyərlərin innovativ-kreativ təbliği

Milli-mental sərvətlərimizi tanıda bilirikmi?!

Son 20 ildə, eləcə də Qarabağdakı 44 günlük mü-Şaribə gedən vaxtlar, Zəfərlə yekunlaşan Böyük Qələbə və ondan sonrakı dövrdə ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin də dəfələrlə vurğuladığı kimi, dünyada milli-mədəni dəyərlərimiz, estetik-kulturoloji sərvətlərimizlə tanınmalıyıq.

Azərbaycan milli-estetik dəyərlərinin, mental qayda-qanunlarının, etnik mədəniyyətinin, tarixi qədimlərə gedib çıxan yaşam dünyagörüşlərinin tanıtımı, daha da zənginləşməsi və inkişafı, gənclər arasında, eləcə də beynəlxalq aləmdə populyarlaşdırılması, dünyadakı 55 milyonluq soydaşımızı birləşdirən mental sərvət olaraq müxtəlif formalarda - innovativ-kreativ təbliği zəmanəmizin, həmçinin informasiya savaşının əsas prioritet istiqamətlərindən sayılır.

Mədəni-etik, milli-mənəvi, tarixi-etnoqrafik dəyərlərimizi ideoloji vasitələrə çevirərək son illər dünyanı və ölkəmizi cənginə almış qorxulu koronavirus pandemiyasının depressiv hala saldığı cəmiyyətimizin, eləcə də postmüharibə dövrünün sosial-psixoz gərginliyini azaltmaq baxımından ictimai-kreativ texnologiya olaraq yararlanmaq mümkündür.

Tədqiqatçıların fikrincə, mental sərvətlər - qeyri-maddi və maddi mədəniyyət abidələrinin, ədəbiyyat və musiqi əsərlərinin, ümummillî günlərin, xalq bayramlarının, ümumməişət və dini mərasimlərin sosiallaşma, yardımlaşma, insanları birləşdirmə mənasında əhəmiyyəti həddindən artıq böyükdür. Bu baxımdan son illərdə sosiallaşmaqdan uzaq düşən insanlarımızın milli dəyər kontekstləri - mental sərvətlər ətrafında birləşməsinə böyük ehtiyac duyulur.

Hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, yeni nəsil nümayəndələrini yad mədəniyyətlərin basqısından, liberal dəyərlərin mənfi təsirindən qorumaq, azərbaycançılıq

məfkurəsi ətrafında birləşməsi üçün milli dəyərlərin modernləşməsinə, yeni formalarda təbliğinə ciddi fikir verilməlidir.

Milli dəyərlərə modern yanaşmaları dəstəkləmək, eyni zamanda keçmişə qayıdışların gələcəyimizin inkişafına təsirlərini araşdırmaq elm adamlarının qarşısında duran əsas məsələlərdən biridir. Bu baxımdan ictimai-mədəni debatlarla, kulturoloji polemikalara, elmi-nəzəri tədqiqatlara, sahəvi araşdırmalara böyük ehtiyac var.

Milli dəyər kəsb edən bir çox mədəni-tarixi, estetik sərvətlərimizin İnternet - sosial şəbəkələrdə, elektron və virtual KİV-də, xüsusən də yeni nəslin fərqli nümayəndələri arasında tanıtılmasına, qlobal miqyasda təbliğinə xüsusi ehtiyac duyulur. Millət olaraq azərbaycanlıları birləşdirən milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı bilgilərin yayılması, məlumatların zənginləşdirilməsi, elektron resurslardan daha geniş istifadə yeni nəslin estetik-mənəvi inkişafına güclü təsir göstərir ki, bu da gəncləri maraqlandırmaq üçün yeni yanaşmalar, fərqli - kreativ formalar tələb edir.

Sadalanan problemlər klassik milli dəyərlərimizlə müasir dünyanın çağdaş trendlərinin sintezi ətrafında real, eləcə də virtual formalarda psixoloji-mənəvi, elmi-mədəni araşdırmalar, ictimai-mədəni dinləmələr və müzakirələr aparılmasını tələb edir. Bu istiqamətdə müxtəlif formatlı vizual və virtual məhsulların hazırlanması, elmi-mədəni araşdırmalardan ibarət kitabların nəşri, İnternetdə - sosial şəbəkələrdə o qəbil materialların yayılması və yuxarıda

göstərilədiyi kimi, geniş ictimaiyyətə çatdırılması zəmanəmizin əsas çağırışlarındanandır.

Bu istiqamətdə müxtəlif formalı neomaarifləndirici tədbirlər təşkil etməklə, keçmişin yüzilliklərindən süzülüb gələn milli-mədəni dəyərləri müasir insanlara çatdırmaq, yeniyetmə və gənclərimizi əhatələyən ictimai-psixoloji gərginliklərlə mübarizədə etnik adət-ənənələrə qayıdaraq, vacib olarsa, onlardan yararlanmaq, humanist dəyərlərimizin insansevərliyini təbliğ etmək aktual məsələ olaraq cəmiyyətimizin maraq dairəsindədir. Azərbaycan insanı olaraq bizi birləşdirən amillərin inkişafı vasitəsilə daha çox soydaşımızı əhatələmək, cəmiyyətin səviyyəsini yüksəldən modern təbliğat formalarına üstünlük verməklə milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafına nail ola bilərik.

Araşdırmalarımızın əsas məqsədi yuxarıda göstərilən istiqamətlərdə neomaarifləndirici təbliğat və tanıtım metodlarının hazırlanması üçün humanitar mühitlərin formalaşdırılmasına təkan verməkdir. İctimai-tarixi əhəmiyyətli estetik texnologiyaların - milli-mənəvi dəyər kəsb edən hadisələrin, ümummilli günlərin, bayramların əhəmiyyəti mühümdür. İnsanlar məhz bu mədəni-mənəvi hadisələr vaxtı daha çox sosiallaşır, toplum olaraq birləşə bilirlər. Milli-mədəni dəyərlərin ətrafında birləşən fərdləri, müxtəlif insan qruplarını millətə, xalqa, cəmiyyətə çevirməkdə rolu, təsiri əvəzsizdir. Bu istiqamətdə yaradıcı insanların, alimlərin, tədqiqatçıların qələmə aldıkları məqalələrin, esselərin, apa-

rılan araşdırmaların, elmi-sahəvi kitabların, kağız və elektron formada nəşrlərin işıq üzü görməsinin, yayımının, həmçinin İnternet, saytlar, sosial şəbəkələr, yeni media orqanları, yazılı və elektron KİV-də təbliğat kampaniyalarının təşkilinin, tanıtımlarının genişləndirilməsinə xüsusi diqqət ayrılması vacibdir.

Dövrümüzün əsas vəzifələrindən biri də milli-mənəvi dəyərlərimizin XXI əsrin yorulmuş, gərginlik içində yaşayan, müharibə və pandemiya təsirindən sarsıntılar keçirən insanlarımıza, xüsusən də yeniyetmələrimizə, gənclərimizə ideoloji-psixoloji dəstək vermək, yeni nəslin intellektual-kreativ inkişafını sürətləndirmək, Qarabağın yenidən qurulması istiqamətində dövlət proqramlarına dəstək verməkdir.

Dünyada gedən son proseslərə, inkişaf etmiş cəmiyyətlərdəki sürətli dirçəliş texnologiyalarına insanlarımızı hazırlamaq işini də unutmamaq olmaz. Müxtəlif təbliğat vasitələrinin, ictimai-tarixi əhəmiyyət təşkil edən estetik texnologiyaların, bir sözlə, çağdaş milli-mənəvi dəyər kəsb edən hadisələrin, günlərin, bayramların əhəmiyyətini qabartmaq üçün yeni İKT alətlərindən yararlanmaq lazımdır. Bu yöndə innovativ-kreativ təbliğat kampaniyalarının hazırlanmasında dövlət qurumları ilə yanaşı, mətbuat, QHT-lər, ictimai-mədəni fəallar, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət, din xadimləri, hətta son illərin trend-fərdlərinə çevrilən sosial şəbəkə fenomenləri - bloqerlər, yutuberlər, tiktokerlər və b. yeni media mənsuablarının fəal iştirakını da təmin etmək lazımdır.

Azərbaycan vətəndaşları, xaricdə yaşayan soydaşlarımız, qaçqın və məcburi köçkün icmalarının üzvləri, milli-mental dəyərlər üzrə mütəxəssislər, cəmiyyətşünaslar, psixoloqlar, mədəniyyətşünaslar, sosioloqlar, İnternet istifadəçiləri olan yeniyetmələr, gənclər, tələbələr, eləcə də jurnalistlər, yazıçı və publisistlər, yazılı və elektron KİV nümayəndələri, bloqlər, sosial media, qlobal şəbəkə istifadəçiləri bu aksiyalara aktiv müdaxilə etməli, kreativ-intellektual imkanlarını ortaya qoymalıdırlar.

Azərbaycan cəmiyyətinin bütün təbəqələrini, eləcə də virtual alətlər vasitəsilə dünyada yaşayan soydaşlarımızı əhatə etməklə sosial təcrübələri olan yaşlı insanlar, alimlər, tədqiqatçılar gəncləri faydalı bilgiləri ilə tanış edə, əsrlərdən-nəsillərdən gələn genetik şifrələri, mədəni-mənəvi məlumatları gələcəyə ötürə bilərlər. Bütövlükdə yaşlı nəslin malik olduğu mənəvi dəyərlərin gənc nəslə tam və mükəmməl şəkildə ötürülməsi ictimai-tarixi hadisə kimi qəbul olunmalıdır və bu, nəsillərarası problemlərin qismən də olsa aradan qaldırılmasına təkan verəcəkdir.

Mental qayda-qanunların, etnik mədəniyyətin, yaşam dünyagörüşlərinin, milli dəyərlərin daha çox İnternet resurslarında - sosial şəbəkələrdə, KİV-də, xüsusən də yeni nəsil nümayəndələri arasında tanıtılmasına diqqət yetirilməlidir. Bizi birləşdirən milli dəyərlərlə bağlı bilgilərin yayılması, məlumatların zənginləşməsi, elektron resurslarında daha geniş istifadəsi isə həm də yeni nəsil nümayəndələrinin özlərindən də asılı məsələdir.

Bu istiqamətdə xaricdə ciddi beyin mərkəzləri onillərdir fəaliyyət göstərir, davamlı olaraq öz xalqlarının, həm də digər millətlərin milli dəyərlərinə bağlı silsilə layihələr həyata keçirir, ciddi araşdırmalar aparır, monitorinqlər keçirirlər. Bu layihələrin icrasının, alınan nəticələrin ictimailəşməsinin sözügedən sahəyə ictimai diqqətin daha da artmasına təkan verdiyini də nəzərə alsaq, bu qəbil fəaliyyətlərin Azərbaycanda da genişləndirilməsinin cəmiyyətimizdə yeni-yeni ideyaların ortaya çıxmasını stimullaşdıracağı şübhəsizdir.

Milli-mədəni sərvətlərlə bağlı dövlətin ayrıca proqramlarının da hazırlanması, QHT və yaradıcı birliklərin, tanınmış ictimai liderlərin, mədəniyyət və elm xadimlərinin o proqramın müxtəlif istiqamətləri üzrə bölmələrinin işlərinə cəlb edilməsi vacib məsələlərdəndir. Bu baxımdan bəzi təkliflərimizi də səsləndirməklə QHT-lərin proseslərə cəlb edilməsinin tərəfdarıyıq. Bu istiqamətdə tədqiqatçıların, yaradıcı insanların, alimlərin, pedaqoqların qələmə aldığı məqalələr, esselər, araşdırmalardan ibarət elmi-kütləvi, sahəvi topluları nəşr etdirərək ictimai-mədəni müzakirələrə çıxarmaqla debatlar aparmaq mümkündür. Milli-mədəni dəyərlərə dair araşdırma yazılardan ibarət elektron kitablar İnternet resurslarında yayımlanacaq ki, ondan da soydaşlarımız və vətəndaşlarımız dünyanın hər yerindən yararlı biləcəklər. Mental-etik sərvətlərimiz mövzusunda müxtəlif formatlı, janrlı yazılı, audio, vizual və virtual materiallar hazırlayaraq yayımını təşkil etməklə gəncləri bu məsələlərə cəlb etmək mümkündür. Silsilə

ənənəvi və İnternet TV verilişlərini - teledebatların təşkil olunmasını, yayımlanmasını, milli dəyərlərimiz haqqında vizual məhsulları İnternetdə, qlobal informasiya məkanlarında, videopaylaşım platformalarında, elektron-virtual resurslarında indiki və gələcək nəsillər üçün onlayn/oflayn arxivləşdirmək, tarixdə saxlamaq mümkündür. Müxtəlif sosial şəbəkələrdə, xüsusən də feysbukda ayrıca səhifələr yaratmaq, milli-mədəni sərvətlərimizin elektron variantlarını, o cümlədən bu mövzu ilə bağlı materiallarla davamlı olaraq onları zənginləşdirməklə yeni nəsil nümayəndələrini maraqlandıрмаq vacibdir. Xüsusiləşdirilmiş saytlarda, dünyanın aparıcı müxtəlif dillərində bu mövzuya dair ayrıca bölümlərin yaradılmasını, zənginləşdirilməsini, elmi-kütləvi materialların hazırlanmasını, yazılmasını həvəsləndirmək, stimullandırmaq aktualdır.

İnternetdə, mətbuatda, saytlarda, sosial şəbəkələrdə, yeni mediada, yazılı və elektron KİV-də ideoloji, tanıtım və təbliğat aksiyalarının, kampaniyalarının gücləndirilməsinə xüsusi önəm verməliyik və s.i.

İndiyə qədər ictimai təşkilatlar, elmi-tədqiqat qurumları, universitetlər, yaradıcılıq birlikləri, klublar, yazılı və elektron KİV orqanları mədəniyyətimizin, milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliği, mental-vətənpərvərlik mövzusunda müxtəlif kitabların, toplu və dərgilərin nəşri istiqamətində silsilə layihələr həyata keçirsə də, bu sahədə hələ də həllini gözləyən problemlər qalmaqdadır. Reallaşdırılan layihələr, indiyə qədər aparılan işlər, ictimai-mədəni fəaliyyətlər Azərbaycan

cəmiyyətində ciddi əks-səda yaradıb. Ortaya çıxarılan nəticələr orta və ali təhsil ocaqları, dövlət və ictimai qurumlar, mədəniyyətyönümlü QHT-lər, KİV və İnternet media tərəfindən faydalı formada istifadə olunur. Yazılı və elektron KİV-dəki çoxsaylı məlumat və materiallar, eləcə də ekspertlərin çıxışları bir daha sübut edir ki, cəmiyyətimiz üçün faydalı sayılan bu sahədə görüləsi çox işlər var. Elmi təsisatlar, yaradıcı qurumlar, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Respublika Ağsaqqallar Birliyi, AMEA-nın Folklor İnstitutu, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Milli QHT Forumu, ali məktəblər, KİV, İnternet, sosial media, elektron kitabxana və b. təsisatların nümayəndələri bu məsələlərdə əlbir əməkdaşlıq etməlidirlər.

Bu istiqamətdə davamlılığı təmin etmək üçün milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı silsilə tədbirlərin və virtual aksiyaların həyata keçirilməsinin, layihənin icrasının, alınan nəticələrin ictimailəşməsinin sözügedən sahəyə ictimai-elmi diqqətin daha da artmasına təkan verəcəyinə və cəmiyyətdə yeni-yeni ideyaların ortaya çıxmasını stimullaşdıracağına inanırıq.

Həyata keçiriləcək layihələr, tədqiqatlar istənilən vaxt geniş ictimai-mədəni monitorinqlər, müzakirələr, debatlar üçün açıq olmalıdır. Milli-mədəni sərvətlərlə bağlı rəsmi təşkilatların, sahəvi elmlə əlaqədar kitab nəşri və yayımı ilə məşğul olan qurumların nümayəndələrinin, eyni zamanda elmi-tədqiqat institutlarının, ali təhsil ocaqlarında çalışan alimlərin və mütəxəssislərin monitorinqin işinə cəlb olunması vacibdir.

Pandemiyanın davam etməsi, soydaşlarımızın dünyanın hər yerinə səpələnməsi, elektron resurslarda işləyə biləcək mütəxəssis çatışmazlığı, uşaq və gənclərin milli-mənəvi dəyərlərimizə zəif həvəs göstərmələri, Azərbaycan mental düşüncələrinin qapalılığı işqandırılması nəzərdə tutulan problemlərin daha geniş kütlələrə çıxmasını əngəlləsə də, yeni İKT alətlərindən, sosiallaşma vasitələrindən yararlanaraq məsələlərə aydınlıq gətirmək mümkündür.

Müxtəlif yaradıcı intellektualların çıxışlarının təşkili və yayımı, mətbuatda, elektron KİV-də, eləcə də İnternet resurslarında, yeni mediada, sosial şəbəkələrdə yaranan biləcək hər hansı bir risklə bağlı güclü təbliğat və tanıtım işlərinin aparılması, xüsusi elektron resurslarının yaradılması, mütəxəssislərin ekspert rəyləri vasitəsilə ictimai düşüncəyə təsir mexanizmlərini tapmaqla problemlərin aradan qaldırılmasına çalışmaq lazımdır.

Fərqli formatlı təbliğat tədbirlərini təşkil etməklə, ictimai-tarixi əhəmiyyətli estetik texnologiyaların - milli-mənəvi dəyər kəsb edən hadisələrin, günlərin, bayramların əhəmiyyətini qabartmaqla, yeni İKT alətlərindən yararlanmaqla, innovativ-kreativ təbliğat kampaniyasını reallaşdırmaqdan ötrü fəaliyyət növləri - işləri həyata keçirmək üçün ictimai-mədəni fəallar, könüllülər, tədqiqatçılar və mütəxəssislərdən ibarət komanda formalaşdırılsa, tezliklə yeni-yeni uğurlar qazanmaq olar.

Əlirza İSBƏNDİYAROV
Publisist, KİV əlaqələndiricisi

İnformasiya savaşının sərkərdəsi Prezident İlham Əliyev: Qarabağdakı milli-mədəni irsimizin xilaskarı

Qarabağdakı 44 günlük Vətən müharibəsinin sonunda qazanılan möhtəşəm Qələbə ilə yanaşı İnternet və KİV üzərində aparılan informasiya savaşının da önündə Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyev dururdu. Beynəlxalq aləmdə, İnternetdə, sosial şəbəkələrdə, yeni mediada, ənənəvi mətbuat və elektron KİV-də aparılan bu informasiya yarışmasında Prezident milli-mənəvi, tarixi-mədəni dəyərlərimizdən əsl intellektual silah kimi istifadə edirdi.

İlham Əliyev geosiyasi gedişlərində, xarici ictimaiyyətə yönəli çıxışlarında, müsahibələrində, televiziya debatlarında kəsərli arqumentləri, 30 illik işğalın dəhşətli faktlarını yada salmaqla mövqelərimizi əsaslandıraraq, erməniləri, xüsusən də onların diaspor xadimlərini susdurmaqla qələbəyə aparın yolunuzu daha qısa etməyi bacardı...

Azərbaycan milli-mənəvi, ideoloji-ruhani, estetik-mədəni sivilizasiya tarixində əksər dinlərin dərin izləri olduğundan multikulturalıq ta qədimdən bizim genetik şifrələrimizə hopub. Dünya yaxşı bilir ki, zərdüştiliyin qədim atəşpərəstlik məbədi Bakıda, Qafqazın ən qədim kilsələrindən biri - Qafqaz Albaniyası kilsəsi Şeki yaxınlığında və müsəlman aləminin ən qədim ibadətqahlarından biri olan, 743-cü ildə tikilmiş məscid Şamaxıda yerləşir. Bu qəbil kulturoloji-tarixi faktlar Azərbaycanın bütün dinlərin, inancların qovuşduğu unikal məkan olmasının göstəricisi kimi Prezident tərəfindən dəfələrlə vurğulanıb.

Bakıda keçirilən humanitar forumlar, dinlərarası beynəlxalq tədbirlərdə də hər zaman nümayiş olunurdu ki, əsas əhəlisini müsəlmanlar təşkil edən Azərbaycanda tarix boyu digər din və mədəniyyətlərə dözümlü münasibət nümayiş etdirilib, bəşəriyyət tarixinin heç bir dönəmində ölkəmizdə mədəniyyətlərarası, millətlərarası, xalqlararası, dinlərarası hansısa problem yaşanmayıb.

Tarixən də xalqımızın təməl dəyərlərindən sayılan dini, etnik, milli-mədəni dözümlülük, bütün inanclara humanist yanaşma sayəsində torpaqlarımızda yaşayan bütün xalqlara məxsus insanlar mənsub olduqları dinə aid ayinləri məscidlərlə yanaşı, indiyə qədər də sərbəst fəaliyyət göstərən məbəd, sinaqoq və

kilsələrdə azad şəkildə icra edə bilirlər. Azərbaycanda hər zaman digər xalqlara məxsus mədəni, dini abidələr qorunaraq saxlanılmış, son illər onların mütləq əksəriyyəti təmir və bərpa olunaraq geniş ictimaiyyətin istifadəsinə verilmişdir. Dövlət müstəqilliyimizin ikinci dəfə bərpasından üzü bu yana respublikamızda xaçpərəst pravoslav kilsəsinin fəaliyyətinin bərpası, Bakıda katolik kilsəsinin inşa olunması, sinaqoqların fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsi Azərbaycandakı dini-mənəvi müxtəlifliyə insanların tolerant münasibətinin bariz nümunəsidir. Heç kimə sirr deyil ki, qədim xalqımız həтта ona düşmənçilik edənlərə qarşı da həmişə tolerantlıq nümayiş etdirmişdir: günümüzdə də paytaxtımızın düz mərkəzində ermənilərin dini məbədi, məzarlıqları qorunub saxlanılır, onlara qarşı hər hansı bir hörmətsizlik nümayiş etdirilmir.

Qərbi Azərbaycandakı və 30 il işğal altında qalmış Qarabağdakı xalqımıza məxsus mədəni-estetik mülkiyyət talan edilib, milli-mənəvi dəyərləri yaşadanlar ya öldürülüb, ya da onillər boyunca doğma torpaqlarından didərgin salınıblar.

Azərbaycanlıların öz genetik şifrələrində, öz qanlarında gəzdirdikləri bu cür tolerant yanaşmanın qarşılığında işğalçı Ermənistan milli-mənəvi dəyərlərimizə, inanc yerlərimizə, qədim dinimizə qarşı dözümsüzlük, çox hallarda isə düşmənçilik nümayiş etdirib. Qanunsuz şəkildə illərlə işğal altında saxladıkları torpaqlarımızda xalqımıza məxsus bütün mədəni abidələri, dini ocaqları, məscidləri, məzarlıqları, tarixi-mədəni yerləri dağıdıblar. Bu günə qədər Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi təkcə Qarabağdakı azad edilmiş ərazilərdə 400-dən çox abidənin dağıldığını müəyyən etmişdir. Bu ərazilərdəki abidələrin ümumi sayı 3000-i ötür.

Qərbi Azərbaycandakı abidələrimizin statistikasını hələ dəqiqləşdirmək mümkün olmayıb. Azərbaycana məxsus mədəni abidələr, eləcə də dini mülkiyyət talan və təhqir edilmiş, dəyişdirilmiş, hətta böyük əksəriyyəti qanunsuz olaraq Ermənistanı daşınmışdır. Azad edilmiş ərazilərdə 100 mindən çox mədəniyyət nümunəsinin olduğu 22 muzey və muzey filialı məhv edilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin də dəfələrlə vurğuladığı kimi, vandal erməni millətçiləri xalqımızın tarixi yaddaşını yox etmək, qədim Azərbaycan torpaqlarında türk-müsəlman mədəniyyətinin izlərini silmək üçün hər cür namərdliyə əl atmış, çirkin əməllərini illər boyu davam etdirmişlər. Azərbaycanın söyi, beynəlxalq təşkilatların təzyiqləri nəticəsində Ağdam Cümə məscidini, Şuşa şəhərindəki Aşağı Gövhər ağa, Yuxarı Gövhər ağa və Saatlı məscidlərini qismən, bəzilərinin isə yalnız divarlarını salamat saxlamaq mümkün olub. Ermənilər dini dəyərlərimizə hörmətsizlik edərək Ağdam Cümə məscidində müxtəlif ev heyvanları, it və pişik, o cümlədən donuz saxlamaqla azərbaycanlıların heysiyyətləri ilə oynayıblar.

Müxtəlif yerli və xarici mütəxəssislər işğal olunmuş ərazilərdə qalan və İslam dövrünə aid tarixi abidələrin ermənilər tərəfindən xüsusi amansızlıqla dağıdılmasının əsas səbəbini onların üzərində müsəlman epiqrafiyası ilə yazıların olması ilə izah edirlər. Aydın məsələdir ki, bu abidələri erməniləşdirmək və qeyri-Azərbaycan abidələri kimi təqdim etmək mümkün olmadığı üçün onlar bu cür vəhşiliyə tez-tez əl atıblar. Əslində keçmiş SSRİ-də də ermənilər belə məkrli addımlar atırdılar. Hələ o zamanlar ermənilərin həyata keçirmək istədikləri əsas məkrli niyyətlərdən biri Azərbaycan ərazilə-

rindəki Qafqaz Albaniyasına məxsus zəngin mədəni-dini irsə sahiblənmək üçün çıxartdıqları min bir hoqqa haqqında indi də qonşu xalqlar arasında lətifələr söylənilir. Onlar onilliklər boyunca Qarabağda yerləşən bütün alban məbədlərində özü-nünküləşdirmə, tarixi faktların saxtalaşdırılması ilə məşğul olublar. Ermənilər utanıb-eləmədən bu məkrli əməlləri ilə həmin ərazilərə olan iddialarını gücləndirməyə, saxta faktlar təqdim edərək dünyanı bu yalanlarına inandıрмаğa çalışıblar.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycan tarixinin incəliklərinə qədər bildiyini həm 44 günlük müharibə zamanı, həm də fərqli illərdə müxtəlif tədbir və açılışlar zamanı çıxışları, səsləndirdiyi təkliflərlə sübut edib. Dəfələrlə olub ki, ölkə başçısının səfər etdiyi bölgələrdəki açılan, təmirdən çıxan muzey ekspozitəlarına baxış keçirərkən dəmir məntiqə, tarixi faktlara söykənən tənqidi fikirləri hər kəsin yaxşı yadındadır. Xarici jurnalistlərlə görüşləri zamanı da Prezident milli sivilizasiya tariximizi, milli-mədəni dəyərlərimizin fəlsəfəsini gözəl bildiyini nümayiş etdirir, onların ermənilərin dəyirmanına su tökəcək suallarına ətraflı cavablar verməklə informasiya savaşında qalibiyyətimizin təminatçısı kimi çıxış edirdi.

Tarixdən də məlumdur ki, XIX əsrdə Qafqaz Albaniyasının mədəni irsi üzərində rus çarı tərəfindən xaricdən torpaqlarımıza toplu şəkildə köçürülmüş erməni icmasının planlı məqsədləri olub. O zamanlardan etibarən ermənilərin bura gəlmə yox, yerli xalq olması yalanına "həqiqi don" biçmək üçün Qarabağda Gəncəsər monastırında, Gədəbəy, Kəlbəcər və digər bölgələrdəki ilkin xaçpərəstlik məbədlərində alban xaçları oğurlanmış, dəyişdirilərək erməni qriqorian xaçı ilə əvəz edilmişdir. Riyakar ermənilər bu saxtakarlığı bu gün də

davam etdirməyə çalışır, Azərbaycandakılarla yanaşı, bütün Qafqazdakı qədim alban məbədlərinə sahiblik iddiası ilə çıxış edirlər. Ermənilərin talan etdiyi, saxta izlər saldığı və yiyələnmək iddiasını ortaya atdığı belə alban məbədlərindən biri də Kəlbəcər rayonunun Vəng kəndi ərazisindəki Xudavəng və ya Dədəvəng dini-tarixi kompleksidir. Düşmən ermənilər monastırın çoxsaylı zənglərini, xaç daşlarını, qədim əlyazmaları və digər qiymətli əşyaları qeyri-qanuni olaraq Ermənistanə aparıblar. Fəqət onlar unudurlar ki, artıq İnternet dünyasında, informasiyanın ani ötürüldüyü çağlarda yaşayırıq və bütün dünya gözəl bilir, tarixi həqiqətlər də göstərir, sübut-dəlillərlə də isbat olunub ki, Qafqaz Albaniyasına aid qədim abidələr, kilsələr Azərbaycan xalqının tarixi-mədəni sərvətidir.

Müharibə zamanı Prezident İlham Əliyevin Kəlbəcərin işğaldan azad edilməsi ilə əlaqədar xalqa müraciətində vurğuladığı kimi, tarixi sübutlar var ki, 1830-cu ildə Çar Rusiyası Alban kilsəsini ləğv etdi, onun bütün mülkiyyətini erməni qriqorian kilsəsinə verdi və erməni keşişləri, onların havadarları bu kilsələri mənimsəməyə başladılar. İnformasiya savaşımızın sərkərdəsi olan İlham Əliyev bildirirdi ki, "Qafqaz Albaniyasının tarixini silmək, unutmurmaq onların başlıca vəzifəsi idi. Amma biz imkan vermədik. Azərbaycanda bu məsələ ilə bağlı kifayət qədər böyük elmi baza var, əsərlər var. Bu əsərlər nəinki elmi ictimaiyyətə, bütövlükdə dünya ictimaiyyətinə çatdırılır və çatdırılmalıdır. Qafqaz Albaniyası böyük dövlət olub. Onun paytaxtı Qəbələ şəhəri olub. Qafqaz Albaniyasına aid olan tarixi abidələr, kilsələr bizim tarixi-mədəni sərvətimizdir".

Ölkə başçısı dəfələrlə vurğulayıb ki, Ermənistan bu cür qeyri-sivil əməllərinə görə beynəlxalq hüquqi müstəvidə ca-

vab verməlidir. Erməni işğalçıları 30 illik işğal dövründə torpaqlarımızda qanunsuz arxeoloji qazıntılar aparıblar. Onlar həmin dövrdə Ağdam rayonunun Şahbulaq qalası yaxınlığında qanunsuz arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan qiymətli mədəniyyət nümunələrini oğurlayaraq xaricə daşımağı bacarıblar. İşğalçı Ermənistan tərəfindən torpaqlarımızda yerləşən digər tarixi, dini, mədəni abidələrimiz kimi, qədim insan məskəni sayılan Azıx mağarası da vandalizmə, saxtalaşdırmaya məruz qalıb. İşğalçılar bu dünya şöhrətli mağarada bizim milli-mədəni izlərimizi itirmək, onu özlərinin tarixi ilə bağlamaq üçün xarici ölkələrdən gətirdikləri alimlər vasitəsilə arxeoloji tədqiqatlar aparmaqdan belə çəkinməyib, bütün dünyada özlərini biabır ediblər.

Müharibə günlərində Azərbaycan Ordusu Xocavənd rayonunu işğaldan azad edən zaman evlərdən birinə baxış zamanı üzərində "Azıx" yazılmış və içərisində arxeoloji materialların olduğu qutular aşkar etmişdilər. Bu qutularda işğal müddətində dünya əhəmiyyətli abidə, Paleolit dövrünə aid ibtidai insan düşərgəsi sayılan Azıx mağarasında erməni və xarici alimlərin apardıqları qanunsuz arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkar edilmiş qiymətli tapıntılar qablaşdırılmışdı. Erməni vandalları tərəfindən törədilən bu vəhşiliklər "Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun müddələrinin, "Silahlı münaqişələr zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması haqqında" 1954-cü il Haaqa Konvensiyasının 1999-cu il protokolunun, "Arxeoloji irsin qorunması haqqında" 1992-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının tələblərinin pozulması kimi beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qəti surətdə pislənməlidir.

Ermənistan tərəfindən milli-mədəni irsimizə qarşı həyata keçirilən bu vandalizm faktları barədə Prezidentimizin, Xarici İşlər Nazirliyinin, QHT-lərimizin, elm ictimaiyyətimizin müxtəlif etiraz bəyanatları dünya ictimaiyyətinə ünvanlanıb. O sənədlərdə göstərilir ki, ölkəmizin mədəni irsinə vurulmuş misli görünməmiş zərərin müstəqil bir missiya tərəfindən tam qiymətləndirilməsini təmin etmək Azərbaycan dövləti üçün prioritet məsələ sayılır. Azərbaycan bu baxımdan beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının elm, təhsil və mədəniyyət sahələri üzrə dövlətlərarası üstqurumu sayılan YUNESKO ilə sıx əməkdaşlıq etməyə hazırdır.

Qədim torpaqlarımızı, Qarabağı yağdı düşmənin işğalından azad etməklə Prezident İlham Əliyev milli-mədəni irsimizi, sivilizasiya dəyərlərimizi, dini-inanc abidələrimizi də erməni əsarətindən xilas etdi. Vətən müharibəsindəki möhtəşəm Zəfərlə az qala bir əsrdən çox müddət ərzində, eləcə də son 30 ildə Ermənistanın Azərbaycanın mədəni irsinə sahiblənmək planları tam iflasa uğradı. İnanırıq ki, yaxın vaxtlarda Ermənistan, eləcə də separatçı ermənilər milli-mədəni irsimizin qəsdən məhv edilməsi, mənimsənilməsi, dəyişdirilməsi və oğurlanması da daxil olmaqla, törətdikləri bütün əməllərə görə beynəlxalq hüquqi müstəvidə də cavab verəcəklər.

Bu istiqamətdə də beynəlxalq informasiya savaşının sərkərdəsi isə, sözsüz, Azərbaycan mədəniyyətinin hamisi, milli-mənəvi dəyərlərimizin yorulmaz təbliğatçısı, Qarabağdakı milli-mədəni irsimizin xilaskarı Prezident İlham Əliyevdir. Dünyanın 55 milyonluq azərbaycanlıları isə onun kreativ əsgerləri olaraq ölkə başçısının ətrafında sıx birləşib bu istiqamətdə birgə addımlamağa həmişə hazırdırlar.

**Milli-mədəni irsimiz YUNESKO
vasitəsilə bəşəri dəyəərə çevrilir**

Hər bir xalqın sivilizasiya yolunun qədimliyini, milli-mədəni dəyərlərinin zənginliyini, mənəvi-estetik irsinin bəşəriliyini təsdiq etmək üçün mütəxəssislər çoxsaylı tarixi mənbəyə diqqət ayırır, elmi araşdırmalar, çoxşaxəli elmi-kulturoloji tədqiqatlar aparmaqla əsrlərdən, bəzən də eralardan gələn faktları, dəlilləri müqayisə edərək ümumiləsdirmələrə gəlməyə məcburdurlar. Elmi metodologiyalar tələb edir ki, nəsil-dən-nəslə ötürülən adət-ənənələr, abidələşən mənəvi və maddi dəyərlərlə hər hansı bir araşdırmada mülahizələrinin ciddiliyini təsdiqləyəsən.

Milli-mənəvi irs nümunələri xalqın ruhunu, özünəməxsus düşüncələrini əks etdirdiyindən onları nə mənimsəmək, nə də danmaq mümkündür. Biz o xoşbəxt xalqlardanıq ki, sivilizasiya kökü qədimlərə gedən, rəngarəng, zəngin, heyranedici estetik-mənəvi, milli-mədəni irsimizlə həmişə dünyanın diqqət mərkəzindəyik.

Ölkəmiz və xalqımız üçün daha bir əlamətdar hadisə növbəti dəfə bunu isbatladı. 2018-ci ildə Şərqi Afrikada - Hind okeanında kiçik ada-dövlət olan Mavriki Respublikasının paytaxtı Port Luis şəhərində YUNESKO-nun Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 13-cü sessiyası keçirildi. Noyabrın 26-dan dekabrın 1-dək davam edən beynəlxalq sammitdə Azərbaycan Respublikasını Xarici işlər nazirinin müavininin rəhbərliyi ilə rəsmi nümayəndə heyəti təmsil edib.

13-cü sessiyanın gündəliyinə Hökumətlərarası Komitənin cari və gələcək fəaliyyəti ilə əlaqədar, YUNESKO-nun "Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə reprezentativ siyahı"sına və "Təcili qorunmaya ehtiyacı olan qeyri-maddi mədəni irs siyahısı"na salınması nəzərdə tutulan nominasiyaların müzakirəsi, milli hesabatların qəbulu və başqa məsələlər daxil idi. Bu nüfuzlu tədbirin üçüncü iş günü ölkəmiz üçün xüsusilə əlamətdar olub: zəngin mədəni irsimizlə bağlı daha iki nümunə YUNESKO-nun müvafiq siyahılarına salındı. Ölkəmizin rəsmi qurumlarının təqdim etdiyi "Yallı (Köçəri, Tənzərə), Naxçıvanın ənənəvi qrup rəqsləri" nominasiya faylı noyabrın 28-də günün birinci yarısında YUNESKO-nun "Təcili qorunmaya ehtiyacı olan qeyri-maddi mədəni irs siyahısı"na daxil edildi.

Bu fərəhli hadisə ilə bağlı o zaman Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Xarici İşlər nazirliklərinin birgə bəyanatı yayıldı. Bəyanatda həmin nominasiya sənədinin Mədəniyyət Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının YUNESKO yanında daimi nümayəndəliyinin birgə əməkdaşlığı ilə təqdim olunduğu bildirilirdi. Nəmişlik sənədinin Naxçıvan adı ilə təqdim edilməsində əsas məqsəd respublikamızın bu qədim və tarixi regionunda yaşayan əhalinin ənənəvi mədəniyyətini, xalq yaradıcılığını dünya miqyasında tanımaq, həmçinin bu ənənələri YUNESKO səviyyəsində qorumaq, bəşəriyyətin estetik dəyəri kimi tanımaqdır.

Maraqlı cəhət odur ki, Azərbaycanın digər mədəni irs nəmişləri ilə bağlı olduğu kimi, "Yallı (Köçəri, Tənzərə), Naxçıvanın ənənəvi qrup rəqsləri" nominasiyasına Ermənistanın təxribat xarakterli cəhdlərinin qarşısı növbəti dəfə alındı. Azərbaycan Respublikasının aidiyyəti dövlət orqanları tərəfindən sessiyadan öncə müvafiq iş aparıldı və respublikamızın nümayəndə heyəti tərəfindən sessiya zamanı Ermənistan tərəfinə layiqli cavab verildi.

Bu tarixi hadisə baş verən günün ikinci yarısında üç türksoylu dövlət - Azərbaycan, Türkiyə və Qazaxıstanın birgə təqdim etdikləri "Dədə Qorqud irsi. Dastan mədəniyyəti, xalq nağılları və musiqisi" nominasiya faylının çoxmillətli mədəniyyət nümunəsi kimi YUNESKO-nun "Qeyri-maddi mədəni irs üzrə representativ siyahı"sına salınması barədə yekdil qərar qəbul olundu. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Xarici İşlər nazirliklərinin birgə rəsmi bəyanatında "Dədə Qorqud irsi. Dastan mədəniyyəti, xalq nağılları

və musiqisi" adlı çoxmillətli mədəniyyət nümunəsinin Türk dünyasında, xüsusən də Azərbaycanda, Türkiyədə və Qazaxıstanda birlik, bərabərlik və müxtəlifliyi, eləcə də xalqlarımızın ailə dəyərlərini, qadının cəmiyyətdə rolunu, qonaqpərvərlik və ədalət prinsiplərini təbliğ etdiyi diqqətə çatdırıldı.

Ermənistan nümayəndəsinin bu dəfə də "Dədə Qorqud irsi. Dastan mədəniyyəti, xalq nağılları və musiqisi" adlı çoxmillətli mədəniyyət nümunəsinin Azərbaycana dair hissəsinə qarşı əsassız çıxışı növbəti dəfə nəticəsiz qaldı. Nümayəndə heyətimiz Ermənistan tərəfinin qeyri-konstruktiv və yersiz mövqeyinin yolverilməz olduğunu bir daha nəzərə çatdıraraq, Azərbaycanın bu çoxmillətli nominasiyanın tərəfi olmaqla, regional əməkdaşlığa və ortaq mirasa sahib ölkələrlə mədəniyyətin bölüşülməsi faktoruna önəm verdiyini, bununla da YUNESKO-nun xoşməramlı prinsiplərinə sadiqliyini nümayiş etdirdiyini bir daha xüsusi bildirdi.

Geokulturoloji baxımdan beynəlxalq ictimaiyyətin rəyində milli-mənəvi dəyərlərimizin bəşəriliyini qabartmaq olan Mədəniyyət və Xarici İşlər nazirliklərinin hər iki bəyanatının tarixi əhəmiyyəti vardı. O sənədlərdə xüsusi diqqətə çatdırıldı ki, YUNESKO ilə əməkdaşlığın inkişafında, mədəni irsimizin qorunması, eləcə də dünya miqyasında təbliğində müstəsna rolu olan Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva o tarixi uğurların əsas müəllifidir.

Mehriban xanım Əliyevanın xüsusi dəstəyi ilə sözügedən iki nominasiya faylı ilə yanaşı, ötən illərdə qeyri-maddi mə-

dəni irsimizin müxtəlif nümunələri - kamança hazırlanması və ifaçılıq sənəti, dolma hazırlama və paylaşma ənənəsi, Azərbaycan muğam ifaçılığı, lavaş bişirmə və paylaşma ənənəsi, Lahıç misgərlik sənəti, aşıq sənəti, Novruz bayramı, xalça sənəti, tar ifaçılığı, kəlağayı sənəti YUNESKO-nun "Qeyri-maddi mədəni irs üzrə representativ siyahı"sına, çövkən - ənənəvi Qarabağ atüstü oyunu isə bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın "Təcili qorunmaya ehtiyacı olan qeyri-maddi mədəni irs siyahısı"na daxil edilib. Bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın tarixində belə aktiv fəaliyyət indiyə qədər görünməmişdi. Hökumətlərarası Komitənin həmin 13-cü sessiyasında hələ 2013-cü ildə YUNESKO-nun "Təcili qorunmaya ehtiyacı olan qeyri-maddi mədəni irs siyahısı"na daxil edilmiş Azərbaycanın "Çövkən - ənənəvi Qarabağ atüstü oyun ənənələri" nə dair beşillik hesabat da qəbul olundu. Beşillik hesabatda çövkən - atüstü oyun ənənələrinin inkişafı ilə bağlı ölkəmizdə həyata keçirilən tədbirlər, eyni zamanda, Ermənistan tərəfindən Azərbaycanın Qarabağ regionunun işğalı nəticəsində bu qədim oyun ənənələrinin həyata keçirilməsinin mümkünsüzlüyü əks olunub. Sənəddə Qarabağdan - tarixi yurd-yuvasından zorla qovulmuş etnik azərbaycanlıların, müharibənin və təcavüzün acı nəticələrinə baxmayaraq, çövkən oyununu yaşatmağa çalışdıqları, eyni zamanda bu istiqamətdə dövlətin hər zaman icmaları dəstəklədiyi diqqətə çatdırılıb.

Yeri gəlmişkən, verilən məlumatlardan da görüldüyü kimi, Ermənistan nümayəndə heyətinin uğursuzluqları - bədnam qonşularımızın mədəni irsimizi mənimsəmək və bunu beynəlxalq təşkilatlar, eləcə də YUNESKO səviyyəsində

təqdim etmək cəhdi hər dəfə uğursuzluqla nəticələnir. Bu dəfə də Azərbaycana qarşı əsassız çıxış edən Ermənistan nümayəndə heyəti hesabatın geri qaytarılması kimi məntiqsiz tələblər irəli sürsə də, bu məsələ də geniş müzakirə olundu və onların qərarla bağlı mənasız təkliflərinin heç biri komitə, həmçinin üzv ölkələr tərəfindən dəstəklənmədi.

Respublikamızın YUNESKO yanında özamankı daimi nümayəndəsi, indiki Mədəniyyət nazirimiz Anar Kərimov hesabatın beynəlxalq hüquq, BMT Nizamnaməsi və YUNESKO-nun müvafiq konvensiyasına uyğun olaraq Azərbaycan dövlət qurumları tərəfindən hazırlandığını, sənəddə ölkəmizdə çövkən oyununu həyata keçirən bütün icmaların fikirlərinin və müsahibələrinin əksini tapdığını bildirdi. Konstruktiv mövqelərinə görə komitə üzvlərinə təşəkkür edən Anar Kərimov o zaman Ermənistan nümayəndəsini komitə üzvlüyündən öz siyasi məqsədləri üçün istifadə etməməyə dəvət etmişdi.

Dünya miqyasında Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinin, mədəniyyət sərvətlərinin, kulturoloji irsinin sistemli və ardıcıl təbliği dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra daha geniş aparılır. Beləliklə, YUNESKO-nun iki siyahısında - "Qeyri-maddi mədəni irs üzrə representativ siyahı"nda və "Təcili qorunmaya ehtiyacı olan qeyri-maddi mədəni irs siyahısı"nda Azərbaycan xalqının zəngin mədəni irsi ilə bağlı ümumilikdə 13 nümunə yer alıb və son illər bu istiqamətdə növbəti ciddi addımlar atılmaqdadır. Zəngin milli-mənəvi sərvətlərimizin dünya miqyasında bəşəriyyətin dəyəri kimi tanındılmasının beynəlxalq turizm və kreativ-mədəni biznesin inkişafına təkan verəcəyi şübhəsizdir.

Onu da xatırlatmaq yerinə düşər ki, 2008-ci ildə ölkəmizin YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilmiş ilk nümunəsi Şərqi musiqisinin və incəsənətinin şah nümunələri sayılan sırf Azərbaycan muğam sənəti oldu. Həmin tarixdən etibarən Azərbaycan öz milli-mənəvi dəyərlərini bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilat çərçivəsində dünyada tanımaq, təbliği istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü geokulturoloji işlərini genişləndirməkdədir.

Son 20 ildə milli-mənəvi sərvətlərimizin, mədəni irsimizin dünya miqyasında təbliğ olunmasında Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın gərgin əməyi xüsusilə təqdirəlayiqdir. Qədim tarixə malik Azərbaycan mədəniyyətinin, xalqımızın özünəməxsus adət-ənənələrinin göstəricisi olan milli-mənəvi dəyərlərimizin həm ölkə, həm də dünya səviyyəsində tanıtımı və təbliği bu gün də davam edir.

Qarabağdakı 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı və bu gün də davam edən informasiya savaşında bu təbliğatın aktuallığını izah etməyə isə ehtiyac görmürük. Məhz milli-estetik incəsənət nümunələrimiz, mahnı və muğamatlar əsgərlərimizin ruhu humnina çevrilərək döyüş meydanında hərbiçilərimizi xüsusi ruhlandırır...

Bilal Alarlı HÜSEYNOV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Vətən müharibəsinin folklor yaşantıları azərbaycanlıları birləşdirən mental sərvət kimi

Tarixə zəfər yürüşü kimi düşən bu hadisələr zamanı xalq yaradıcılığı da səfərbər olundu. Zəfər yürüşləri başlayanda yazılı ədəbiyyatda, daha çox poeziya sahəsində alqış, hünər, tərənnüm motivli əsərlər meydana çıxdı. Folklor da yazılı ədəbiyyatdan geri qalmadı, sanki xalq söz silahına sarıldı, müxtəlif folklor janrları düşmən üzərinə hücumə keçdi, ordumuzu, xalqımızı qələbəyə ruhlandırdı. Bu, həm də xalqın söz birliyi, əqidə, məslək həmrəyliyi idi. Mental dəyərlər, genetik yaddaşdan, milli dünyagörüşdən bəhrələnən folklor əsgər paltarını geyindi, düşmənin üzərinə qartal qanadlarını açaraq yürüş etdi. Qaliblərimizi tərənnüm edən nəğmələr, bayatılar yarandı, şəhidlərimizi oxşayan, onların ata-analarına, qardaş-bacılarına təsəlli verən ağular dil-dil ötdü.

Azərbaycan xalqı zəngin və keşməkeşli tarixi mərhələlərdən keçərək öz milli dəyərlərini yaşatmış və yaşatmaqdadır. İstər tarixi sənədlərdə, istərsə də xalq yaradıcılığında xalqın öz milli mədəniyyətini, ərazi bütövlüyünü və azadlığını qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizəsini özündə birləşdirən məlumatlar yer almışdır. Bir xalq olaraq Azərbaycan xalqı çətin tarixi məqamlarda birləşməyə, bir məqsəd və amal uğrunda mübarizə aparmağa can atmışdır.

Azərbaycan türklərinin yaşadığı Qafqaz əlverişli coğrafi mövqeyinə və zəngin təbii sərvətlərinə görə zaman-zaman yadellilə-

rin diqqətini çəkmişdir. Bu cür olaylar "Dədə Qorqud kitabı"nda, "Koroğlu" dastanında, nağıllarda, tarixi rəvayətlərdə, bayatılarda, hətta nəğmələrdə öz izini qoymuşdur. El adətləri milli ənənələr üzərində intişar tapmış və təkmilləşmişdir. Bütün tarixi məqamlarda xalq öz milli birliyini qorumağa, ümumi məqsədlər uğrunda mübarizə aparmağa çalışmışdır. Bu ali və yüksək ideallar son tarixi hadisələrdə özünü daha yüksək səviyyədə nümayiş etdirdi.

Hələ XVIII yüzilliyin ortalarında Dərbəndətrafi yerlər Rusiyaya, Borçalı isə Gürcüstana qatılmışdı. 1805, 1813 və 1828-ci il müqavilələri Azərbaycan torpaqlarının xeyli hissəsinin Rusiya tərəfindən işğal olunmasını rəsmi olaraq "sənədləşdirdi". XIX yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq Rusiyanın Qafqaza ayaq açması Azərbaycan torpaqlarının işğalı, sonda isə buraya hayların köçürülməsi ilə nəticələndi. Rusiya öz dayaqlarını möhkəmlətmək üçün Qafqaza, konkret olaraq Azərbaycan ərazisinə hayların köçürülməsi siyasətini sonralar da davam etdirmişdir. Bunun nəticəsi olaraq XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan torpaqları hesabına Ermənistan adlı dövlət yaradılmış, sonrakı tarixi mərhələlərdə isə hayların Qarabağda da məskunlaşdırılması prosesi baş vermişdir. Azərbaycan xalqı heç zaman rus işğalçılarının bu siyasəti ilə barışmamış, Rusiyanın yerli idarəetmə strukturlarına qarşı çıxmış, mübarizəsini dayandırmamışdır. Qaçaq dastanları əslində Rusiyanın Qafqazda həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasətinə qarşı mübarizənin salnamələridir.

Bölgənin etnik və dini tərkibini dəyişdirmək məqsədilə haylar bu torpaqlara köçürüldülər. Bunun nəticəsi olaraq 1918-ci ildə əzəli Azərbaycan torpaqları olan İrəvan və Göyçədə Ermənistan adlı dövlət quruldu. Sovet dönəmində böyük qardaş "sayılan" ruslar Azərbaycan torpaqları hesabına bu dövlətin ərazisini hayların xeyrinə genişləndirə bildilər. 1921-ci ildə Zəngəzur və Dərələyəz mahalı haylara verildi. İkinci Dünya müharibəsindən sonra, daha dəqiq desək, 1948-ci ildən 1950-ci ilədək

bu torpaqlarda yaşayan türklər Azərbaycana deportasiya olundular. Eyni vaxtda Gürcüstanda yaşayan Məhsəti türkləri Azərbaycana və Orta Doğuya köçürüldülər. Bölgələrdə pambıqçılığın inkişaf etdirmək adıyla həyata keçirilən bu köçürmələr əslində siyasi xarakter daşıyırdı. Bu siyasi köçürmələr 1988-ci ildə daha global xarakter aldı və Ermənistan monoetnik bir dövlətə çevrildi. Sovetlər Birliyi dağıldandan sonra isə haylar rusun köməkliyi ilə Qarabağa iddialı oldular. Azərbaycanlıların Göyçə, Zəngəzur, Dərələyəz, İrəvan mahallarından məqsədli deportasiyası, Qarabağın dağlıq hissəsində erməni imtiyazlarının artırılması Qafqazda milli münaqişənin alovlanmasına şərait yaratdı. 1992-1994-cü illərdə Qarabağdan Azərbaycan türklərinin etnik təmizlənməsinə rəvac verildi. Təkcə Dağlıq Qarabağ deyil, Qarabağətrafi rayonlar da boşaldıldı. İyirminci yüzilliyin son faciəli soyqırımına - Xocalı qətliamına dünya biganə qaldı. Ermənilər yenə dinc oturmədılar, Gəncəni alacaqları ilə Azərbaycanı hədələməyə başladılar. Dəfələrlə atəşkəsi pozdular, müharibə ocağından kənarda, Qazax-Ağstafa istiqamətində sərhəd zolaqlarına hücumlar təşkil etdilər. Hədələrə, vəhşi hücumlara dözməyən Azərbaycan xalqı öz sözünü fitnəkər, hiyləgər və xəyanətəkər düşməne demək qərarına gəldi.

Qarabağ əhalisinin məcburi köçkün həyatı yaşamasına səbəb olan son olaylar xalqın səbir kasasının daşmasına gətirib çıxardı. İşğalçıların Azərbaycan torpaqlarından çıxarılmasına qərar verildi.

Otuz illik işğaldan sonra, 2020-ci il sentyabrın 27-dən başlayaraq Azərbaycan türkləri ata-baba yurdlarını haylardan təmizləməyə başladılar. İlk azad olunan rayon Cəbrayıl oldu, 44 günlük müharibədə Füzuli, Zəngilan, Qubadlı, Şuşa silah gücünə haylardan təmizləndi, məğlubiyyət Ermənistanı məcbur etdi ki, Ağdam, Laçın, Kəlbəcər, Xankəndi, Xocalı, Xocavənd və Ağdərədən işğalçı qüvvələrini mərhələli şəkildə çıxarsın. Vətən müharibəsi Azərbaycanın qələbəsi ilə başa çatdı.

Bu tarixi məqam Azərbaycan folkloru üçün də yeni səhifələr yazdı. Buna qədər isə Qarabağ folkloru ilə bağlı keyli iş görül-müşdü. 2010-2020-ci illərdə AMEA Folklor İnstitutu tərəfindən toplanılaraq nəşr olunan "Qarabağ: folklor da bir tarixdir" çox-cildliyinə bölgənin minillər boyu formalaşmış və yaddaşlarda ya-samış folklor örnəkləri daxil edilmişdir. Bu yolla söz sərvətimiz-in it-bata düşməsinin qarşısı alınmışdır.

Folkloru xalq yaradır və xalq yaşadıqca bu söz sərvəti zəngin-ləşir, dolğunlaşır. Azərbaycan Vətən müharibəsinə başlayandan şəraitə uyğun yeni folklor örnəkləri meydana çıxır və yayılır. Bu folklor örnəkləri təkcə məzmununa görə deyil, janr özəlliyinə görə də diqqət çəkir.

Müharibə ölüm-itimlə yanaşı, mənəviyyatla bağlı məsələləri də qabardır. Azərbaycanda qayğı görənlər Yevgeniya Babayan adlı erməni qadın teledalğalara müsahibəsində deyirdi ki, ermənilər məni qoyub qaçdılar, Azərbaycan türkləri isə xilas etdilər. Ermə-nistana təhvil veriləndən sonra isə xalqımızın ona qarşı qəddar ol-duğunu söyləyib. Halbuki o, rahat şəraitdə saxlanılır, yedirilib-ıçırılır, hər nazı ilə oynanırdı. Nankorluq, xəyanətkarlıq milli xarakterdən gəlir. Ataların yaxşı bir məsəli var, deyir, hər kəsi öz silahı ilə vurmaq gərkdir, yalançını yalanla, iftiraçını iftira ilə! Erməni bizimlə əsl düşmən kimi rəftar edir, biz isə hələ də ümid edirik, haçansa erməniylə canbirqəlbə yaşayacağıq. Düşməni düşmən kimi vurmaq lazımdır. Təəssüf ki, türkün əli qəddarlığa qalxmır, türk humanistdir (8).

Vətən müharibəsi dövründə bədahətlər söylənilir, şair və ya-zıçılar sözün gücü ilə xalqı düşmənlə mübarizəyə səfərbər edir-dilər. İlham Qəhrəmanın müharibə və zəfər bayatıları şifahi xalq ədəbiyyatının arxaik janrından bəhrələnməklə elə xalqın öz di-lində qələbəyə çağırışlar edir, əsgərlərimizi döyüşə ruhlandırır-dı. Haqq uğrunda savaqlar şəhidsiz ötürmüşür, torpaq şəhid qanı ilə su-varılarda Vətən sayılır. Vuruşmadan, döyüşmədən vətən azad

olunmur. İlham Qəhrəman qələmində şəhid boyuna biçilən ağı-
bayatılar daha təsirli görünür:

*Şirini acı kəsin,
Uzadın ucu kəsin,*

*Şəhidin toyu budu
Xınalı qoçu kəsin.*

*Ah çəkər, ahdan ağlar,
Durub sabahdan ağlar.
Şəhidi yad edənlər
Gah gülər, gahdan ağlar.*

*Qalx dağdan yolu kəs dik,
Nə kimsəydik, nə kəsdik.
Toy ətliyi cöngəni
Şəhid vayında kəsdik (1, 23).*

Qolunu, qıçını savaşda qoyub gələn qazilər özünün bir parça-
sını düşmən işğalından azad etdiyi torpaqda dəfn edib qayıdır:

*Çox görən azı dedi,
Qış görən yazı dedi.
Torpaq tanıdı məni,
"Xoş gəldin, qazi!" dedi.*

*Dərya, qırağın hanı,
Gəmi, durağın hanı,
Ayaqqabını sildim,
Oğul, ayağın hanı?!*

*Nədi söylədin, balam,
Məni teylədin, balam.*

*Qolumdan yapışırdın,
Qolu neylədin, balam?! (1, 23)*

Ana, bacı, ata, qardaş dilindən deyilən ağı-bayatıların yekunu torpağa dönən şəhidin arzularını dilə gətirir:

*Ağac yarpağı sevər,
Əsgər bayrağı sevər,
Daha mən torpaq oldum,
Sevən torpağı sevər! (1, 23)*

Bədahətlərdən bir neçəsi erməni xisləti haqqındadır:

*Çörəyimi yeyib nankorluq etmə,
Bilirəm, xislətin belədir sənin.
Çox da öyrədirlər, çox dəmə getmə,
Düşdüyün bu iyrənc tələdir sənin.*

*Gözünü aç, haqqı, ədaləti gör,
Bax, öz içindəki xəyanəti gör.
Türkün simasında dəyanəti gör,
Gör necə dərədən hellədir səni.*

*O baba dediyin harda gül tutub,
Harda yel götürüb, harda sel tutub?
Nənən yaxşı bilir, kimdən döl tutub,
Mənliyin saxtadır, kölədir sənin (2).*

Bu, erməni milli xarakteridir, satqın, xəyanətkar, nankor bir obraz olaraq...

İndi gəl türkün xarakterinə baxaq. Müharibə uzaqlarda getdiyi bir halda xain düşmən Gəncədə, Tərtərdə, Qazaxda dinc əhalini atəşə tutur, uşaqları, qadınları, qocaları hədəf seçir. Gündüzlər deyil, tülkü kimi gecələr hücumə keçir, yatmış adamları hədəf seçir, niyyəti odur ki, daha çox adam qırılsın, türkün itkiləri çox ol-

sun, evlər, yollar, körpülər, hətta qəbiristanlıqlar dağıdılısın, meşələr yanıb kül olsun. Bir neçə dəfə Gəncə ağır silahlardan atəşə tutulub, binalar uçub, dağıntılar altında qadınlar və uşaqlar qalıb. Ölümə-itimə göynəməyən xalq milli qeyrətini qorumağı daha üstün tutur. Görün sosial şəbəkələrdə nə yazıblar: *"Gəncəyə ilk raket atılandan bugünədək oradakı qadınlar paltarla yatırlar. Birdən gecə ölərək, üst-başımız açıq qalmasın, deyirlər. Ölümdən qorxmurlar, abırlarını itirməkdən qorxurlar. Gəncəli bir qız isə deyir ki, axşam yatmağa xüsusi hazırlaşırıq, qolları qapalı paltarlarımızı geyinirik. İki koftanı üst-üstə geyib yatırmaq ki, birdən üstdəki cırıqlar, altdakı qalsın, cəsədimizi götürənlərin yanında xəcalətli olmayaq. Cavan gəlinlər şalvarda yatırlar, şalvar daha qapalıdır. Donunun altından şalvar geyinənlər də var"* (2).

Sənə qurban olum, millətim, sən həmişə həyalı, namuslu olubsan, sən öz təmiz adını hər şeydən uca tutubsan! Bəli, müharibənin belə nümunələri də var. Qarabağda zəfər qazanan igid əsgərlərimizi belə cəsur, mərd, qeyrətli, namuslu qadınlar doğub, boya-başa çatdırıb. Yaşa, mənim millətimin gözəl qadını. Tanrı səni qorusun! Tanrı sənin müzəffər övladlarını qorusun!

Qarabağ folklorunun öyrənilməsi daim diqqət mərkəzində olmuşdur. "Qarabağ - folklor da bir tarixdir" layihəsinə bütün folklorşünaslar qoşulmuş, möhtəşəm nümunələrin əbədiləşməsinə vəsiqə vermişlər. Bu toplulardan birində mənim Füzuli rayonunun Alıxanlı kənd sakini Dəstəgül İsmayılovadan topladığım bayatılar (9, 233-239), Ağdam rayonunun Güllücə kənd sakini Xanım Süleymanovadan topladığım folklor örnəkləri (9, 225-231) yer almışdır. Sonralar da Qarabağın məcburi köçkünlərindən folklor toplanmasını davam etdirərək əldə etdiyim nümunələri çap etdirmişəm (4, 69-86). Toplanmış folklor örnəkləri elmi araşdırmaya cəlb olunmuşdur (3). Təkcə Qarabağdan deyil, Qərbi Azərbaycandan da köçkün düşənlərin folklor örnəkləri, hətta bu örnəklərin janr xüsusiyyətləri yetərincə öyrənilmişdir (5, 252-265).

Gülməcə ölməyən bir janrdır, ən çətin məqamlarda lətifə yaratmaqdan qalmayan Azərbaycan xalqı tanınmış simalara da şəbədələr qoşur. Şahlar Göytürkün qələmə aldığı gülməcədə Azərbaycan Prezidentinin televiziyaadakı çıxışlarının hətta Putinə də ləzzət elədiyi bildirilir. O da, Nikol kimi, Ali Baş Komandanın tvitini səbirsizliklə gözləyir. *Putin Peskovdan soruşur: "Yaxşı, "iti qovan kimi" ifadəsini anladım. Erməni çətalərini deyir. Düz də eləyir. Bəs "Açaram sandığı, tökərəm pambığı" nə deməkdir?"*

Peskov deyir: "Sandıq deyərkən Rusiyanı, pambıq deyərkən isə bizim iqtidarı nəzərdə tutur".

Putin yenə soruşur: "Bəs hər dəfə çıxış edəndə mənim də adımlı çəkir, barmaq silkələyir. Mənim haqqımda nə deyir?"

Peskov deyir: "Doğrudur, pütün deyir, sizin adınızı çəkir, amma sizi nəzərdə tutmur".

Yadıma bir əhvalat düşdü. Bir erməni ilə universitetin tələbə yataqxanasında qonşu idim. Adı Moses, soyadı Atayan idi. Moses Musa peyğəmbərin adının erməni variantıdır, amma "Ata" sözü-nə "yan"ı yaraşdıra bilmirdim. Yemək bişirəndə ermənini də çağırır onun dərinkəsini doldurur, oturub birlikdə yeyirdik. Çayı da tək içmir, stəkanın yekəsinə çay süzüb erməniyə verir, qabağına da şokolad qoyurdum, erməni də çayı hortahortla içirdi.

Günlərin bir günündə məni günün istisi möhkəm döymüşdü, yataqxanaya dönəndə gördüm ki, Moses çay dəmləyir. Dedim, Moses, nə yaxşı oldu, ciyərim yanır, bir stəkan da mən içərəm. Erməni dedi:

- Sən get otağına, özüm gəlib çağıracağam.

Mən öz otağıma getdim, ha oturub gözlədim, gördüm ki, erməni məni çay içməyə çağırır. Səbrim çatmadı, gedib erməninin qapısını döydüm. Qapını açanda gördüm ki, erməni çayın xasını içib, indi də özünə sonuncu stəkanı doldurur. Təəccüblə Mosesdən soruşdum:

- Niyə məni çaya qonaq etmədin?

Erməni dedi:

- Niyə çağırıram ki?! Get stəkan-nəlbəki, bir də bir ovuc qənd götür, gəl, nə qədər içirsən iç, mən doydum, əlimdəki axıncı stəkandı. Qalan çay onsuz da tələf olur.

Mən erməniyə bir xeyli çəpəki baxandan sonra öz otağıma qayıtdım, qafadanı doldurub qaynatmaq üçün mətbəxə apardım. Pürəngi çayın xasını verdim bu tip mənə nişxord təklif edirdi.

O vaxtdan həmişə fikirləşirəm, niyə bizə xəyanət edən, əlinə fürsət düşən kimi bizi alçaldan erməniləri ovcumuzun içində bəsləyirdik? Səbəb nə idi? Hətta onu xatırlayıram ki, erməni Moses Atayanın kəsiri olmur, onu rəhbərlikdən imtahan götürən müəllimlərə kimlərsə tapşırırdılar. Moses Atayan rahatca oxuyub diplom aldı, rayonlardan birində yüksək vəzifəyə təyin edildi. Qarabağ münaqişəsi başlayanda rəhbərlik etdiyi idarənin bütün sənədlərini yandırıb aradan çıxdı. Yəni özündən sonra iz qoymadı (8).

Yenə ibrətamiz bir folklor örnəyini xatırlatmaq istəyirəm. "Dayıların etibarını" adlanan bu lətifənin mövzusu çağdaş durumdan götürüldü: *"Anası və arvadı erməni olan bir azərbaycanlı məmur Qarabağdakı savaşı ailəsində müzakirə edir. Məmur deyir, qorxasan ki türklər Qarabağı təmizləyəndən sonra Bakıya da əl gəzdirlər. Bəlkə də işimi itirməli olacam. Heç özüm də bilmirəm neyləyim.*

Atasına diqqətlə qulaq asan oğlu deyir:

- *Deyirəm, ata, nə qədər türk axırımıza çıxmayıb, məni göndər Moskva-yada, orda dayılarımın yanında yaşayım.*

Məmur hirsələnir:

- *Dayıların özlərinə yiyə dura bilmirlər, səni necə qoruyacaqlar? Getməli olsaydım, vaxtında mən də öz dayılarıma sığınardım, heç itirib-axtarmadılar, elə dedilər, bizə işlə, bizə işlə, daha demədilər, bu işləməyin axırda bir xatası çıxacaq! Oğul, yerində dinc otur, ara qarışsa, türkün əlini öpərik, bizə dəyməzlər" (6, 105).*

Türkün əlini öpən millətin haqqında başqa bir gülməcə də var, bu folklor örnəyi *"Qonşunun uşaqları"* adlanır: *"Qarabağda bir*

erməni ailəsi ilə türk ailəsi qonşu olur, bir-birlərinə get-gəlləri də yerində olur, dostyana yaşayırlar. Azərbaycan türkünün adı Arif olur. Ara qarışib, məzhəb itəndə azərbaycanlı ailəsi köçkün düşür. Qarabağ türklər tərəfindən azad olunmağa başlayanda erməni ailəsinin başçısı arvadına deyir ki, yığış, qaçaq Ermənistana, geciksək, gəlib bizi də, uşaqları da qıracaqlar. Arvad deyir, gedirsən, özün tək çıx get, biz heç yerə qaçmırıq. Erməni əsəbiləşir:

- Arvad, sənin başın xarab olub? Türk ermənini qıra-qıra gəlir, özümüz cəhənnəmə, uşaqlar erməni olduqları üçün türklər onlara aman verməyəcəklər.

Erməni arvadı təhər-tövrünü pozmadan deyir:

- Erməni uşaqlarını qıracaqlar, mənimkilərinə dəyməyəcəklər.

Erməninin üzü bozarır:

- Nədi, səninkilər göydən düşüblər, erməni deyillər?

Erməni arvad deyir:

- Düz tapmışan, erməni deyillər, köçkün düşən qonşumuz türk Arifin uşaqlarıdır, özü də batalyon komandiridi, xəbər göndərüb ki, uşaqlarını görməyə gəlir. Sən uşaqlardan sarı narahət olma, şeyşüyünü götür, get" (6, 105-106).

Xalq ən kritik anlarda da öz folklorunu yaratmaqdan qalmır. Həm də yeni folklor janrları meydana çıxır, yaxud janrdaxili dəyişmələrə məruz qalan, bölgələrdəki adları ilə qeydə alınan örnəklər yaranır, yayılır. Bu folklor örnəklərini elə bu gün, isti-isti toplamasaq, unudulub gedəcək. İstəyirəm ilkin olaraq qələmə ala bildiyim gülməcələri təqdim edirəm.

Bombanın üstündə erməni arvadı

Ermənilər uzun yalvarışdan sonra Moskvada Azərbaycanla atəşkəsə nail olurlar, amma bu atəşkəs qaydalarına elə özləri riayət etmirlər, müharibə zolağından kənarında olan bölgələrə bombalar atırlar. Belə bombalardan biri Gəncəyə düşür və bu-

rada yaşayan erməni qadın yaralanır. Adamlar bu məsələni müzakirə edirlər, müzakirələrə Azərbaycanada yaşayan digər xalqların qadınları da qoşulur. Söhbət bazarda alverçi qadınların arasında baş tutur. Avar soruşur:

- Erməni arvad Gəncədə nə gəzirmiş ki, ona bomba da dəysin?

Ləzgi deyir:

- Bəlkə udindi, soyadı erməninə oxşayır, gərək əməlli yoxlasınlar.

Talış deyir:

- Qıza, ermənilər çox bilirlər, yaqın, bu erməni arvadı bombanın üstünə qoyub atıblar.

Ermənistanda kişi qalıb ki?

İki urus televiziya Qarabağ savaşından göstərilən səhnələrə baxır. Son məlumatları verən aparıcı deyir ki, ermənilər böyük itkilərə məruz qalıblar, vəziyyət gərgindir, ərləri ölən erməni qadınları yüklərini çatıb Qarabağdan çıxırlar. Sonra aparıcı əlindəki mikrofonu Qarabağdan qaçmaq üçün cəməklərini toplayan erməni qadınına tuşlayıb soruşur:

-Siz niyə Qarabağı tərk edirsiniz?

Erməni qadın deyir:

- Öldürdülər, ərimi öldürdülər, qaynatamı öldürdülər, qaynımı öldürdülər, baldızımın ərini öldürdülər, hamımız dul qaldıq, yığılıb gedirik Ermənistana.

Televiziya baxan uruslardan biri o birindən soruşur:

- Bunlar ərlərini itirdiklərinə görə Ermənistana gedirlər? Bəyəm orada təzədən ərə gedəcəklər?

O biri urus barmaqlarının arasına keçirdiyi ucuz siqaretə qullab vurub deyir:

- Brat, Ermənistanda kişi qalıb ki, dul arvadlar da ərə gedələr?

Onları əlsa-əlsa, yenə türklər alacaqlar.

Mikrofondan çıxan səs

Müharibə Azərbaycanın xeyirinə dəyişəndən sonra Ermənistanın baş naziriinə xəbər verirlər ki, bəs Azərbaycanın Ali Baş Komandanı səninlə onlayn əlaqə saxlamaq istəyir, təklifləri var, cəbhə bölgəsində ölmüş ermənilərin meyitlərini birtərəfli qaydada təhvil vermək fikrindədir.

Paşinyan kompüterin qabağına keçib oturur, onlayn əlaqə yarananda qorxusundan dalı durmur, bu səs onlayn əlaqəni təmin edən texniki işçilərin diqqətindən yayınmır, işçilərdən biri soruşur:

- Cənab, o nə səs idi belə uzun-uzadı? Özünü batırarsan, rüsvay olarıq...

Paşinyan vəziyyətdən çıxmaq üçün deyir:

- Mikrofondan çıxdı.

Qabağa arvadları buraxın

Cəbhədə vəziyyət gərginləşir, Ermənistan ordusu hər gün neçə kəndi qoyub qaçır, əsgərlərin arasında fərariilik baş alıb gedir. Bu məsələ Ermənistanın prezident aparatında müzakirə olunur. Çəşbaş qalmış ermənilər bilmirlər hansı təklifi versinlər ki, məğlubiyyətdən yaxa qurtarsınlar. Bu zaman Paşinyan şəhadət barmağını qaldırıb deyir:

- Çıxış yolunu tapdım, gəlin qabağa arvadları verək, türklər bizimkilərdən sarı ölürlər, başları qarışar erməni arvadlarına, biz qəfil hücumə keçərik.

Çoxbilmiş erməni məmurlarından biri deyir:

- Cənab, türklər əvvəkli türk deyillər, Azərbaycan müstəqil olandan sonra bizim arvadlara vız atmırlar.

Paşinyan hirsələnir:

- Necə yəni vız atmırlar? Mən özümünkünü göndərim, gör türkləri nə təhər hayıl-mayıl edir!

Məmur deyir:

- *Cənab, elə səninkinə vız atmırlar, keçən dəfə nə qədər poza verdi, türkün tükü tərpanmədi ki, tərpanmədi (6, 106-108).*

Öldürücü və sarsıdıcı güllədən betər bilməcələr tarixə dərs verir. Dərs verir ki, sabah o tarixi saxtalaşdırmaq mümkün olmasın. Elə tarixi həqiqətlər var ki, folklorda yaşayır. Azərbaycanın Qarabağ uğrunda apardığı Vətən müharibəsi yeni və orijinal folklor örnəklərinin yaranmasına səbəb oldu desəm, yanılmaram. Belə folklor örnəklərinin bir qismi diləklər adlanır. Tədqiqatçı İbrahim Quliyev müharibə dövründə el arasında dolaşan diləkləri yazıya alıb. Duanın bir növü olan diləklər məzmununa görə seçilir:

İlahi, düşməni ələ keçirib məhv etməyimiz üçün bizə yardım et!

İlahi, düşməni yurd-yuvamızdan qovmağımız üçün bizə kömək et!

İlahi, düşmənlə əlbir olanları və onlara yardım edənləri yerlə yeksan et!

İlahi, bizi düşmən üzərində mütləq qalib et!

İlahi, şanlı bayrağımızı bütün işğal altında olan torpaqlarımızda dalğalandırmağımız üçün bizə fürsət ver!

İlahi, şəhidlərimizə rəhmət et, onları Cənnətin ən uca yerlərində sakın et!

İlahi, sərkərdələrimizə və əsgərlərimizə güc-qüvvət ver, onları öz pənahında saxla!

İlahi, Vətən müharibəsində mütləq qalib olmağımız üçün etdiyimiz duaları, nəzir və qurbanları qəbul et!

İlahi, bizə dəstək olanları qoru! (7, 13-19)

Tanınmış pedaqoq Zülfünaz Qurbanova Ağdam rayonunda doğulub, amma orada böyüyüb boya-başa çatmaq ona qismət olmayıb. Qarabağ torpaqları azad edilməyə başlananda Tanrıya yalvarırdı ki, payızı yaya döndər, qoy səngərdə düşmənlə üz-büz qalan və elə səngərdə də gecələyən əsgərlərimiz üşüməsinlər: "İnanırsınız, neçə vaxtdı rahat da yata bilmirəm. Deyi-

rəm, görən, soyuqdu əsgərlərin yeri, ya üstlərini örtüblərmi yata-
tanda? Sonra düşünürəm, heç yatırlarmı?" Sonra Zülfünaz xanı-
mın poetik xalq deyimlərini dilə gətirir:

*Adına, özünə vətən deyirəm,
Çölünə, düzünə vətən deyirəm.*

*Varsa ordum, var yurdum,
Var ol ordum, var ol yurdum! (6, 109).*

Zülfünaz xanımın bayatı zümzümələri də ürəkdən gəlir və vətən sevgisini ifadə edir:

*Əzizinəm, Ağdamdı,
Qara damdı, ağ damdı.
Yolunu gözləməkdən
Gözlərimə ağ damdı.*

*Əziziyəm, ağ damı,
Yaşıl damı, ağ damı.
Bir neçə gün içində
Azad görək Ağdamı (6, 109).*

Mədhnamə klassik ədəbiyyatdan gələn termindir. El arasında da layiq olanların şərəfinə mədhnamələr deyilir ki, bunlar da əsasən xalqın sevimlisi olan və öz vəzifəsinin öhdəsindən ləyaqətlə gələn insanlar olurlar. Vətəni, əsgəri, ordunu, Ali Baş Komandanı, şəhidləri, qaziləri, Azərbaycanın haqq savaşını dəstəkləyənləri mədh edən bu nümunələr epik və lirik şəkildə olur. Mədhnamələr bəzi hallarda *vəsfnamə* kimi də təqdim olunur. Folklorşünas Reyhan Dadaşın qələmə aldığı mədhnamə/vəsfnamə bunun ən gözəl nümunəsidir: "Sən mənim görən gözüm, aldığı mənə nəfəsim, döyünən qəlbimsən. Sən mənim bugünüm, gələcəyimsən, şanlı tariximi sətir-sətir yazan Azərbaycan əsgəri!"

Folklorun dua janrı sosial şəbəkələri başına alıb, az qala, bütün səhifələri bəzəyir. Orduya, xalqımıza edilən dualar mükəmməldir. İşğal altında olan Azərbaycan torpaqlarını azad etmək uğrunda vuruşan, soyuq havalarda da səngərdə yatan igid, mərd oğulları qorumaq istəyi Tanrıya edilən *dualarla* ifadə olunur. Şəhid olanlara başsağlığı verilir. Hərbi xidmətə gedənə uğur dilənir. Dualar məzmun rəngarəngliyi ilə seçilir. Müharibə dövrünün dua tematikasını nəzərdən keçirdikdə belə bir mənzərə yaranır:

Əsgərlər və ordu haqqında:

Qoluna qüvvət, Azərbaycan əsgəri!

Allah orumuzun bütün zabit və əsgərlərini qorusun!

Tanrı Azərbaycan türk əsgərlərinə qüvvət versin!

Əsgərlərimiz zəfərlə geri dönsünlər!

Yaralı əsgərlər haqqında:

Allah şəfa versin!

Allah pənahında saxlasın!

Allah amanında saxlasın!

Tanrı köməyi olsun!

Yastığı yüngül olsun!

Allah balalarına bağışlasın!

Allah saxlasın!

Şəhidlər haqqında:

Yeri cənnət olsun!

Ruhu şad olsun!

Tanrı balalarını yerində bərqərar etsin!

Qazilər haqqında:

Allah gözəl günlər qismət etsin qazilərimizə!

Qazilərimizin arzuları çin olsun!

Zəhmətləri itməsin!

Qazilərimizin çəkdikləri zəhmət yerdə qalmasın! (7, 13-19).

Bu dualar *təskinliklər və uğurnamələr* də adlanır. *Təskinliklər və uğurnamələr* artıq bir janr kimi formalaşır, inkişaf edir. *Boyunalmalar* da janr keyfiyyəti qazanmaqdadır. Azad edilən torpaqlarda qurban kəsmə, nəzir paylama, kasıb sevindirmə kimi boyunalmalarda dua elementləri üstünlük təşkil edir. Duaların bir qismi alqış xarakterlidir:

Var ol! Sağ ol!

Tanrı əsgərlərimizi qorusun!

İlahi, bu savaşa yağılarla vuruşan bütün əsgərlərimizə kömək ol! (7, 13-19).

Duaların bir neçəsi qısa məzmunludur, hətta bir sözdən ibarətdir. Bu dualar *səsvermələr* də adlanır, *hər hansı bir duaya qarşı-lıq kimi* səslənir. Belə duaların tematikası özündən əvvəl söylənməmiş dualarla bağlı olur:

Amin!

İnşallah!

Allah qoysa!

Uğurlar! (7, 13-19).

Şüarlar da tematik baxımdan alqışın bir növü olsa da, fərqli strukturdadır. Belə ki, şüarları alqışdan fərqləndirən onların *çağırış xarakterli* olmasıdır. Folklor örnəklərində "Yaşasın!" və "Eşq olsun!" sözləri ilə alqışlanan şüarlar üstünlük təşkil edir:

Yaşasın xalqımız!

Yaşasın ordumuz!

Yaşasın Qarabağ!

Eşq olsun əsgərlərimizə!

Qarabağımıza eşq olsun!

Xanım zabitlərimizə eşq olsun! (7, 13-19).

Məzmununa görə digər dualardan fərqlənən folklor örnəklərindən biri *təbriknamələr* adlanır:

Təbrik edirəm!

Uğurların bol olsun!

Yolun açıq olsun!

Axarınıc olsun, axırınıc olmasın!

Həmişə xoş xəbərin gəlsin! (7, 13-19).

Təbriknamələr kimi, şükranlıqlar da duanın bir növüdür. Şükranlıq duanın məzmununda ifadə olunur:

Tanrıya şükür!

Şükür İlahinin kərəminə!

Şükür edirik ki, Haqq bizimlədir!

Bu günə də şükür! (7, 13-19).

Minnətdarlıq da şükranlıqdan doğur. Təsadüfi deyil ki, minnətdarlıqların bir qismi təşəkkürnamələr adlanır. Bu folklor örnəklərini bir-birindən məzmununda işlənən "Minnətdarlıq" və "Təşəkkür edirik" ifadələri fərqləndirir:

Ali Baş Komandana minnətdarlıq!

Cəsur ordumuza minnətdarlıq!

Haqq işimizi dəstəkləyən dövlətlərə minnətdarlıq!

Qarabaq torpaqlarını azad edən əsgərlərimizə təşəkkür edirik!

Əsgərlərimizlə birlikdə ön cəbhədə olan həkimlərimizə təşəkkür edirik!

Vətənpərvər oğullar tərbiyə etdiklərinə görə analarımıza təşəkkür edirik! (7, 13-19).

Bəddualar qarğışın bir növüdür, bunu folklor örnəyinin məzmunundan da görmək mümkündür:

Erməni işğalçılara ölüm olsun!

Kökünüz kəsilsin!

Daşınız öz başınıza düşsün! (7, 13-19).

İddialar da folklor janrı kimi maraqlı doğurur. Əslində iddialar ata sözlərinin janrdaxili dəyişimidir. Bunu nümunələr də təsdiq edir:

Zalımın sonu çatanda zülmü artar.

*Başkəsənin başını vaxtında kəs, kəsməsən, o sənin başını kəsər.
Əlini öpən əsir hərbiçinin yalvarışlarına aldanma, azad edilən
kimi kürəyindən vuracaq.*

Əz ki, əzilməyəsən.

Özü yıxılanı ayaq üstə qoysan, səni təpiklər (7, 13-19).

Müharibə folklor örnəkləri içərisində lirik parçalar üstünlük təşkil edir. Daha çox bayatı və ağılar söylənilir. Ağılar əsasən şəhidlərin yas mərasimində onların yaxınları tərəfindən deyilir. Ağının növü kimi *hayqırtı, qıyha, bozlama, sızlama* diqqət çəkir. Şəhid qəbirlərinin başdaşı və sinədanlarına yazılan ağılar da maraqlıdır. *Ağ-epitafiyalar* adlanan bu nümunələrin ayrıca araşdırılmasına ehtiyac var. Amma Azərbaycan xalqının folklor örnəklərində janrıdan asılı olmayaraq pozitivlik açıq-aşkar hiss olunur. Hətta ağılarda belə bədbinlikdən çox nikbinlik vardır. Şəhidin arzularının həyata keçməsinə ifadə edən işıqlı fikirlər deyilənləri təsdiq edir. Sosial şəbəkələrdə bayatı şəklində olan *arzulamalar* diqqətimi çəkdi. Arzulamalar niyyətlə, istəklə bağlı lirik folklor nümunələridir:

*Qır düşmənin qıcını,
Əsgər, sındır xaçını,
Qoyma gözümü yolda,
Azad eylə Laçını.*

*Şuşanı gəzib qayıt,
Düşməni əzib qayıt.
Dağlardan erməninin
Ayağını üzüb qayıt.*

*Duman gəlir, çən gəlir,
Hər tərəfə tən gəlir.
Şuşa, Xankəndi dedik,
Bütöv bir Vətən gəlir! (6, 113).*

Şuşa ilə bağlı bayatılar isə qələbə ovqatlı hissləri ifadə edir:

*Vardı, var oldu Şuşa,
Elə yar oldu Şuşa.
Sənə xor gözlə baxan
Yağı xar oldu, Şuşa!*

*Məkkəm, Mədinəm Şuşa
Susmayıb dinəm, Şuşa!
Gün olsun, İrəvana
Zəfərlə dönəm, Şuşa.*

*Dinim, imanım Şuşa,
Əhdim, gümanım Şuşa.
Çəkildi başım üstədən
Qara dumanım, Şuşa!*

*Dağlar duman oldu,
Qisası yaman oldu.
Şuşaya gedən igid
Çevrilib vətən oldu (6, 114).*

Lirik folklor örnəkləri içərisində *həcvnamələr* deyilən nümunələr də vardır. Həcvnamələr daha çox düşməyə olan nifrəti, qəzəbi ifadə edir:

*Dığa, dığa, ay dığa,
Erməniyə tay dığa.
Dinc otura bilməsən,
Başuy soxum palçığa.*

*Erməninin qızdarı,
Saçları pırpızdarı.
Sinəsinin üstündə
Şişibdi qarpızdarı.*

*Adın nədi, erməni,
Başva yaxım kərməni.
Arvadın doğa bilmir,
Gəl xəlvətdə gör məni.*

*Cırnadı, ay cırnadı,
Geydiyi boz sırmadı.
Öz əlindən iş gəlmir,
Çaldığı da zurnadı.*

*Adın nədi, paşinyan,
İt də yeməz aşınnan.
Cəmdəyin dəyərsizdi,
Güllə dəysin başınnan.*

*Qarabağda iz qoyduq,
Bu izləri biz qoyduq.
Yanı üşüyər deyər
Axçilərə diz qoyduq (6, 115-116).*

Təqdim etdiyim folklor örnəklərini hər yerdə, ictimai nəqliyyatda, dost-tanış məclisində, yas yerlərində ayrı-ayrı adamlardan qələmə almışam. Əsas qaynağım isə sosial şəbəkələrdir. Adətən, sosial şəbəkələr elmi istinad mənbəyi sayılmır, çünki buradakı səhifələr fərdlərə məxsusdur, onların şəxsi fikirlərini ifadə edir, həm də "dondurulduğu" anda, yaxud bir səhifə olaraq qapadıldığı məqamda qaynaq kimi əhəmiyyətini itirir. Lakin Vətən müharibəsi bütün Azərbaycan xalqını eyni məqsədə səfərbər edə bildi və adamlar şəxsi maraqlarını arxa plana keçirdilər, hamı vətən üçün, xalq üçün, Qarabağ üçün mübarizə meydanına atıldı. Kimi sözüylə, kimi canıyla, kimi də maddi dəstəyi ilə Qarabağı işğaldan azad edən əsgərlərimizin yanında oldu. Bu birlik folklor örnəklərimizə

də sirayət elədi. Hər bir fərd həm də folklor yaradıcısı və daşıyıcısı kimi diqqət çəkdi. Mən bu fikirdəyəm ki, sosial şəbəkələrdə fərdlər tərəfindən qeyd alınan folklor örnəkləri xalqımızın milli söz sərvəti kimi dəyərlidir və vaxtında toplanılmalıdır.

Tarixi fakt belədir ki, müharibələrdən sonra dinc quruculuq işlərinə rəvac verilir, insanlar ağrı-acılarını arxada qoyur, yeni həyata başlayırlar. Bəzən nələrsə unudulur da! Məsələn, dünya unudur ki, XIX yüzilliyin başlanğıcında fransızlar Avropanı şikəst edib Moskvayadək gəlib çıxmışdılar. Birinci Dünya müharibəsi Avropa ölkələrinin, xüsusən Almanyanın özlərindən şərqdəki torpaqlara iddialarına görə başladı. İkinci Dünya müharibəsi isə almanların dünya ağılığı siyasətindən qaynaqlandı. Şərq ölkələrində baş verən məhəlli münaqişələrin də mayasında Avropanın hegemon dövlətlərinin maraqları dayanır. Rusiyanın uzun əsrlər boyu apardığı işğalçılıq siyasətinin nəticəsi olaraq Qafqazda, daha doğrusu, Azərbaycan torpaqlarında əldəqayıma Ermənistan adlı dövlət meydana çıxdı. Dini, milli amillərdən məharətlə bəhrələnən Ermənistan Rusiyaya güvənərək, Azərbaycanın əzəli ərazilərini etnik təmizləməyə məruz qoydu, Qarabağa iddialı çıxdı. Dağıntılar, deportasiyalar Azərbaycan türklərini öz doğma yurdundan didərgin saldı. Haqqın, ədalətin bərpası uğrunda mübarizə heç zaman gec deyil. Azərbaycan bir dövlət olaraq Qarabağda hakimiyyətini bərpa etdi. Erməni hiyləgərliyi üzündən anklavda qalan Naxçıvanla Azərbaycanın torpaq əlaqəsinə də şərait yarandı. Yaxşılığa doğru ümidlər böyükdür. Hadisələr başqa yöndə də ola bilər. Erməni ilə iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələr də qurula bilər. Əlbəttə, haçansa! Amma tarixin bu məqamında xalq öz yaşantılarına rəğmən yaratdığı folklor örnəklərini unutmayacaq, çünki bu, tarixlə yazılmış folklor olduğu kimi, folklorla da yazılmış tarixdir. Ona görə bu folklor örnəklərini məhz indi, həmin folklor örnəklərində haqqında söhbət gedən hadisələri yaşadığımız anda toplamalı, qələmə almalı, nəşr etməliyə ki, gələcək nəsillərə ibrət dərsi olsun.

Mənbələr:

1. Bilal Alarlı Hüseynov. *İlham Qəhrəmanın müharibə və zəfər bayatıları* // 525-ci qəzet, 2022, 8 yanvar, № 03 (5809), s.23
2. Bilal Alarlı Hüseynovun *Qarabağ mövzusunda bədahətləri* // <http://www.mustaqil.az/2020/29/10>
3. Bilal Alarlı Hüseynov. *Qaçqın və köçkünlərin mental dəyərlərinin qorunmasında folklor örnəklərinin rolu* // <http://www.zekaishigin-da.az/2020/01/09> və təkrar olaraq: "Dəlidağ.az" ədəbi-ictimai, mədəniyyət portalı/2020/08/09
4. Bilal Alarlı Hüseynov. *Qarabağın düzü var: Dağlardan enmişik; Mələk Cəbrayılın, yoxsa ata Cəbrayılın yurdu?; Mərcanlı bir qərib bayatı kimi ağlayır Arazın ağlar dilində; Cəlilabadda Qarabağ havası; Qarabağ - söz sənətinin beşiyi; Qudyalçayın sahillərində: Quba və onun muzeyləri; Küpçal - qədim dulusçular yurdu; Qəçrəş - qız qaçırılan yer, yoxsa gündəyməz? // Ulduz, 2013, № 6, s. 69-86*
5. Bilal Alarlı Hüseynov. *Qərbi Azərbaycan və Qarabağ folklorunda janrdaxili dəyişmələr // Filologiya məsələləri. AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Toplu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən rəsmi qeydiyyatda alınmışdır (Filologiya elmləri bölməsi, № 13). Bakı, Elm və təhsil, 2020, № 9, s.252-265*
6. Bilal Alarlı (Hüseynov). *Muğan elləri. Üçüncü kitab: Qədim Həməşərə diyarının söz sənəti (Cəlilabadın folklor dünyası və ədəbi mühiti). Bakı, Elm və təhsil, 2020, 192 s.*
7. Bilal Alarlı Hüseynov. *Vətən müharibəsinin folklor yaşantıları // 525-ci qəzet, 2021, 19 mart, № 51 (5617), s.13 və 19*
8. Bilal Alarlı Hüseynov. *Vətən müharibəsinin folklor yaşantıları // <https://525.az/2021-19-03>*
9. *Qarabağ: folklor da bir tarixdir, III kitab (Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Tərtər, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər, Laçın və Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, Elm və təhsil, 2012, 468 s. Topluda Bilal Hüseynovun Füzuli rayonunun Alıxanlı kənd sakini Dəstəgül İsmayılovadan topladığı bayatılar (s.233-239), Ağdam rayonunun Güllücə kənd sakini Xanım Süleymanovadan topladığı folklor örnəkləri (s.225-231) yer almışdır.*

Kəlbəcərin xalq oyun və tamaşaları xalqımızın mənəvi tarixidir

Xalq oyunları və meydan tamaşaları bütün xalqların mədəniyyətində, folklorunda xüsusi yer tutur. Bu tamaşalar insanların məişəti, adət-ənənələri, toy və yas mərasimləri ilə bağlı yaranmışdır. Xalqımızın zəngin, özünəməxsus dəyərlərini özündə birləşdirən bu oyun və tamaşalar, müxtəlif mərasimlər insanlarda humanist duyğular yaratmaqla yanaşı, şər qüvvələri cəzalandırmaq, xeyirxahları mükafatlandırmaq kimi müsbət keyfiyyətlər də aşılayır. Bu oyunlar insanda yüksək əhvali-ruhiyyə, sağlamlıq, mənəvi saflıq, fiziki və zehni güc aşılayır. Xalqımızın müxtəlif dövrlərdə həyat tərzini, dünyagörüşünü, adət-ənənələrini, etiqadını və inancını özündə yaşadan bu oyunlar nəsildən-nəslə keçərək günümüzədək gəlib çatmışdır. Xalq oyunları mövzu, məzmun, yaranma yolu, tarixi və formaları baxımından da çox zəngin və rəngarəngdir.

Belə oyun-tamaşalardan çövkən, "Kosa-kosa", "Kosa-gəlin", "Kilimarası", "Şah Səlim", "Qaragöz", "Qaravəlli", "Zorxana", "Cıdır", "Motal-motal", "Kəndirbaz", "Maral oyunu", "Tənbəl qardaş" və s. misal göstərmək olar. Xalq oyun və tamaşaları bir sıra sənət sahələri - ədəbiyyat, teatr,

musiqi, rəssamliqla sıx bağlı olmuş, onların yaranmasında və inkişafında mühüm rol oynamışdır. Qədim ayin və mərasim adətləri, meydan oyun və tamaşaları xalq teatrının, sonralar isə professional teatrın meydana gəlməsinə böyük təsir göstərmişdir. Bu meydan tamaşaları Azərbaycan xalq teatrının müstəqil bir tarixə malik olduğunu sübut edir.

Azərbaycan folklorunda xüsusi əhəmiyyət daşıyan xalq oyunları xalqımızın milli mentalitetinin ayrılmaz hissəsidir. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində insanlar öz hiss və duyğularını, sevinc və kədərlərini, arzu və istəklərini, inanclarını qədim zamanlardan bəri xalq oyunları və meydan tamaşaları vasitəsilə ifadə etmişlər.

Ötən əsrin 90-cı illərində Kəlbəcər respublikamızın rayonları arasında xalq adət-ənənələrini, folklorunu, mərasim oyun və tamaşalarını yaşatmaqda, daima yaddaşlarda saxlamaqda daha çox fərqlənən bir bölgə idi. Kəlbəcərdə bayram günlərində, toy mərasimlərində xalq oyun və tamaşalarına böyük əhəmiyyət verilirdi. Bununla yanaşı, o dövrdə fəaliyyət göstərən məşhur Kəlbəcər Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin Altıncı salonunda xalq oyunları və adətləri öz əksini tapmışdı. Müqəvvalardan və maketlərdən düzəldilmiş oyun və adətlər onların əyani şəkildə tamaşaçılara təqdim olunmasına yardım edirdi. Burada "Kilimarası", "Mətə qazma", "İynəatma", "Yeddi hünər", "Ayın tutulması", "Yaylıqatma", "Tale", "Maraloyunu", dirədöymə və başqa oyunların maketləri təqdim edilirdi. O dövrdə erməni vandalları xalqımızın nəinki təbii, həm də milli-mənəvi sərvətlərinə də qənim kəsildilər. Amma yurd-yuvalarından ayrı düşmüş kəlbəcərlilər 30 ilə yaxın bir müddətdə öz inancla-

rını bir an belə itirmədilər, toy, bayram, yas mərasim adət-ənənələrini gənc nəslin ruhuna, canına ilmə-ilmə hördülər. Kəlbəcərlilər daha çox bu bölgəyə aid olan oyun- tamaşaları el şənliklərində, bayramlarda respublikamızın bir çox rayon və şəhərlərində geniş tamaşaçı kütləsinə təqdim etdilər.

Bununla yanaşı, istedadlı şair, folklorşünas alim Şamil Dəlidağ da bir neçə dəfə təkrar nəşr olunan "Dəlidağa salam" poeması vasitəsilə babalarımızdan yadigar qalan, yaddaşlardan silinməkdə olan qiymətli etnoqrafiya və folklor nümunələrinin ömrünü uzatdı. Bu poemada şair milli mədəniyyətimizin mühüm bir hissəsi olan, xüsusilə də Kəlbəcər bölgəsinə aid olan xalq oyun və tamaşalarını, adət-ənənə və inanclarını aydın və obrazlı dillə oxucuya çatdırır.

Şamil Dəlidağın "Dəlidağa salam" poemasında Novruz bayramı günlərində göstərilən, demək olar ki, Kəlbəcər bölgəsinə aid olan "Yeddi hünər", "Kaftar kosa", "Kilimarası", "Maraloyunu" və digər xalq oyunları və tamaşaları çox real və poetik dillə qələmə alınmışdır.

Kəlbəcərdə ən məşhur oyun-tamaşalardan biri olan "Kilimarası" ailə-məişət mövzusunda olub, əxlaqi-tərbiyəvi xüsusiyyətə malikdir. Bu oyun-tamaşa ən çox toy şənliklərində oynanırdı. Bəy və gəlinin qarşısında oynanılan bu oyun onların bir-birinə sədaqətli, vəfalı olmasını aşılayırdı.

Tamaşada kəlbəcərli qadınların, anaların yaradıcılığını, əl işini əks etdirən rəngarəng kilimin arasından bir gəlincik (kukla) çıxır və qara zurna və dəfin sədaları altında oynamağa başlayır. Sonra onun əri də kilimin arasından çıxır və onunla oynamağa başlayır. Lakin gəlin ərinə qarşı soyuqluq göstərir, arvadının nazından bezən kişi kilimin arasına qayı-

dır. O gedəndən sonra arvad ərinin yatıb-yatmadığına əmin olub, aşıqını çağırır və onunla qol-boyun oynamağa başlayır. Bu zaman gəlinin əri kilimin arasından çıxır və onları xən-cərlə öldürür, əlini şəstlə bığına cəkir, ailəyə xəyanətin cəzasının ağır olduğunu göstərir.

Gərək yerə iri palaz sərəydik,
Mehralıya yaxşı fikir verəydik,
Xain arvad kişisini satardı,
Axırda öz cəzasına çatardı.

"Kilimarası"nın günümüzədək gəlib çıxmasında Kəlbəcərin Ağcakənd sakini Mehralı kişinin rolu boyükdür. Onun övladları "Kilimarası"nın və digər xalq oyunlarının davamçılardır. Oğlanları Süleyman Süleymanov, Şəfaqət Süleymanov və nəvələri bu oyunları sevə-sevə yaşatmaqdadırlar. "Kilimarası" oyununda xalqımıza məxsus milli geyim mədəniyyəti də öz əksini tapmışdır. Kilimin arasında oynadılan kuklaların paltarları milli geyimdə olub, bölgənin milli mentalitetinin göstəricisidir.

"Şamil Dəlidağın tərbiyəvi əhəmiyyəti çox böyük olan bu oyunların xalqın yaddaşından silinib, itib-batmaqdan xilas etmək cəhdi diqqətəlayiq bir işdir" (Qədimoğlu M. Şeirimizin Şamil zirvəsi. Bakı: "Elm və təhsil", 2015, 133 s.).

Öz kütləviliyi ilə seçilən "Yeddi hünər" oyunu bayram ərəfəsində ən çox gözlənilən bir oyun-yarışma idi. "Yeddi hünər" yeddi oyundan ibarət idi. Hər oyunda iştirak edən adamların, heyvan və əşyaların sayı da yeddi olmalı idi. Bu onu göstərir ki, bu oyun yeddi rəqəminin müqəddəsliyi, uğur və sevinc gətirən rəqəm olması ilə bağlı dü-

şüncələrdən yaranıb. Yarışın təşkil olunduğu məkan, vaxt və qoyulan tələblər əvvəlcədən müəyyən olunurdu. Oyunun keçirilməsi üçün elə yer seçilirdi ki, tamaşaçılar oyun iştirakçılarını rahat görə bilsinlər. Oyunun başlamasından bir neçə gün əvvəl kəndin sayılıb-seçilən ağsaqqalı və ağ-birçəyinin rəhbərliyi ilə hazırlıq işləri görülərdi. Bayram günü camaat meydana toplaşardı və oyun başlayardı. Oyunlar qara zurnanın, dəfin, saz çalan aşığın müşayiəti ilə göstərilirdi. Musiqi el şənliklərinin aparıcı elementindən biri idi. Tarix boyu xalqımız igid oğullarını bu musiqi alətlərinin sədaları altında döyüşə göndərmiş, toylarda, bayramlarda şənlənmişdir.

Oyunlardan bir neçəsində atlı igid iştirak edərdi. Atüstü yarışlar camaat tərəfindən çox ciddi qəbul olunur, cıdır meydanı isə iştirakçıların əsl imtahan məkanını xatırladırdı. "Atlı oyunlar öz xarakterinə görə Çoban oyunları qrupuna aid edilməlidir. Təsnifat sistemində isə atüstü olaraq seçilməlidir. Çünki burada oyunun kollektivinin sayından asılı olmayaraq iki tip iştirakçı vardır. Bunlardan biri adam (atlı), digəri isə atdır. Türk xalqlarının, o cümlədən azərbaycanlıların ənənəvi mədəniyyət tarixində atla oynanılan oyunların çox önəmli bir yeri vardır".

Birinci oyunun icraçıları əsasən igid, qoçaq cavanlar olardı. Oyunda meydana yeddi atlı gələrdi. Onlar atlarını çapa-çapa əyilib meydanda bağlanmış yeddi erkək qoçdan birini götürüb təyin olunmuş yerə çatmalıydılar. Hansı atlı birinci çatsaydı, qalib hesab olunardı və mükafatlandırılırdı. Cavanlar arasında yaxşı at çapmaq, fiziki güc sərf etmək, çeviklik göstərmək igidlik hesab edilərdi.

Başlananda "Yeddi hünər" oyunu,
Sanki bir el keçirərdi toyunu.
Çapar yerdən götürərdi qoyunu,
Qucağına alıb atı çapardı,
Yeddi igid belə hünər yapardı.

Hal-hazırda Azərbaycanda atüstü oyunlar əvvəlki populyarlığını saxlamasa da, bəzi bölgələrdə bu gün çövkən, "Papaqaldıqaç", "Qıza çat", "At üstündə güləş" və s. oyunlar yaşamaqdadır.

İkinci səhnədə meydana əllərində çomaq olan yeddi çoban gələrdi. Onlar növbə ilə əllərində tutduqları çomaqlarını yuxarı qaldırır, hər çoban əlindəki ağacla qaldırılmış çomağa zərbə vurardı. Digər altı nəfərin zərbəsi nəticəsində hansı çobanın ağacı əlindən düşməsə, qalib hesab olunar və ona ya papaq, ya da yapıncı hədiyyə edərdilər.

Yeddi çoban mərd meydanı qurardı,
Ağacını uca tutub durardı.
Hərə ona bircə dəfə vurardı,
Kimin əldən çıxmasaydı ağacı,
Gülümsəyib yar baxardı qıyğacı.

Güc və ağıl işlətməklə qarşısındakı rəqibi yenmək gənclərə qalibiyyət hissi aşılayırdı, eyni zamanda qalib gələne əlində böyük ehtiram bəslənərdi.

Üçüncü səhnədə meydanın yaxınlığındakı kənarları qapadılmış yerə (ağıla) salınmış yeddi buğanı yeddi igid yerə yıxmalıydı. Kim buğanı yerə yıxa bilsəydi, qalib sayılırdı və ağsaqqaldan nəmərini alardı.

Yeddi buğa qatıladı ağıla,
Az qalırdı helləşmədən dağıla.
Belə güləş bənzəyirdi nağıla,
Kim onları boyunlayıb yıxardı,
Qazanardı nəmər, qalib çıxardı.

Oyunda xalqımızın tarixi ənənələrini davam etdirdiklərini, qəhrəmanlıq göstərüb ad alan, at çapıb qılınc çalan, sarpand atan Dədə Qorqud qəhrəmanlarının ruhunun nəsildən-nəslə ləyaqət və şərəflə ötürdüklərinin şahidi oluruq.

Dördüncü səhnədə meydana hər birinin əlində yeddi corab mili olan yeddi qız gələrdi. Müəyyən edilmiş vaxta qədər kim daha çox və daha gözəl corab toxuya bilsə, ağbirçəkdən büzmə və ya kəlağayı ərməğan alardı.

Yeddi gözəl sığal çəkib telinə,
Cağla ipi götürərdi əlinə.
Corabını toxuyardı milinə,
Bir ağbirçək son sözünü deyərdi,
Qalib gələn büzmə alıb geyərdi.

Maraqlı səhnələr bir-birini əvəz edərdi. Beşinci yarışmada tamaşaçıların önünə hər birinin əlində bir lopa (ağaca sarıaraq yağlanmış keçə) olan yeddi cavan çıxardı. Meydandan kənardə hündür bir yerdə tonqal yandırılırdı. İşarə verildikdən sonra hər kim sürətlə qaçaraq lopasını yandıraraq birinci geri qayıda bilsəydi, mükafatı o alardı.

Yeddi nəfər dağ başına qaçardı,
Od yandırıb geri addım açardı.
Qanadlanıb sanki quştək uçardı,

Tez qayıdan hədiyyəni alardı,
Məclis əhli ondan razı qalardı.

Bayramlarda tonqal qalamaq xalqımızın Günəşə, oda, atəşə olan böyük inamından irəli gəlir. İnanclarımıza görə, tonqal baharın gəlişinin rəmzidir. Şad günlərdə tonqalların qalanmasına "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında da rast gəlirik.

Altıncı müsabiqədə meydanda yerə yeddi çubuq basdırardılar. Yeddi nəfərin hər biri əlinə yeddi daş götürüb meydana gəlirdi. Kim hər daşla bir çubuğu qıra bilsə, qalib hesab olunardı, bunu bacara bilməyənlər uduzardı.

Yeddi çöpü basdırardıq torpaga,
Başlayardıq bir-bir nişan almağa.
Çalışardı hamı qalib olmağa,
Hərəsini bir daş ilə vuranlar
Nəmər alıb sayıladı bəxtiyar.

Bayram şənliklərində keçirilən belə maraqlı yarışlar gənclərdə çeviklik, qoçaqlıq, dözümlülük kimi fiziki keyfiyyətlərin formalaşmasına yardım göstərirdi.

Sonuncu, yeddinci yarışmada yeddi gəlin yeddi qazanda yemək bişirərdi. Kimin bişirdiyi yemək daha dadlı olsaydı, münisflər mükafatı ona verərdi. Mərəsimin sonunda bu yeməkləri bütün iştirakçılara verərdilər.

Yeddi gəlin bişirərdi çörəyi,
Ayrı hazır eyləyərdi xörəyi.
"Al dad" deyə titrəyərdi ürəyi,
Daha dadlı oldu kimin bişmişi
Nəmər aldı, yoxa çıxdı təşvişi.

Göründüyü kimi, kökü minilliklərə gedib çıxan el şənliklərində qadınlar kişilərlə bərabər iştirak etmiş, şəxsi azadlığa malik olmuş, elini-obasını dərin məhəbbətlə sevmiş, doğma ocağında od-alovunun sönməsinə imkan verməmiş və hörmət, ehtiram qazanmışlar.

Poemada şairin qələmə aldığı bir oyun-tamaşanın da adı "Maraloyunu"dur. "Maraloyunu" yaz aylarında çəmənlikdə, açıq havada təşkil olunardı. Oyunda bir nəfər maral formasında paltar geyinib qara zurnada çalınan mahnıya uyğun şəkildə oynayardı. Maral başını yerə qoyanda ətrafdakılar ona nəmər verərdilər. Ona nəmər verən kimi yenə də oyununu davam etdirərdi.

"Maraloyunu" nakam sevgi motivi üzərində qurulduğundan maral fiqurunun qırmızı rəngdə parçaya bürünməsi gəlinin toy günü başına saldığı qırmızı örpəklə bağlıdır. Əfsanəyə görə, bir çoban sevdiyi qıza maral balası hədiyyə edir. Maralı bəsləyib böyüdən qız ona həm də oynamaq öyrədir və toy və şənliklərində maralla bərabər oynayırlar. Qızın valideynləri onu çobana deyil, başqa oğlana ərə verirlər. Toy günü gəlini aparmağa gələnlər qızın ölüm xəbərini eşidirlər. Sevgilisinin ölüm xəbəri çobana çatınca o da ayrılığa dözə bilmir, həsrətdən ürəyi partlayır. Kənd sakinləri hər iki aşiqi yanaşı qəbirlərdə dəfn edirlər. Həmin gündən maral da gözə dəymir. Bir neçə gündən sonra qəbrin ziyarətinə gələnlər maralın iki qəbrin arasında öldüyünü görürlər. Deyilənlərə görə, bu sevginin nakam sonluğu nəticədə belə bir oyunun yaranmasına səbəb olub.

Bayramlarda "Kosa-kosa" oyunu ilə yanaşı "Kaftar kosa" oyunu da ifa edilirdi. "Kaftar kosa"ya böyük və heybətli baş

və iri taxtalardan çənə düzəldərdilər. Taxtaya elə yay bağlaydılar ki, onu paltarın altından iplə çəkib bir-birinə vuranda şaqqıltısından qulaq tutulardı. O, məzəli hərəkətlər edər, ağzını açıb şaqqıldadaraq adamlara sarı yeriyəndə yaşlı adamlar da vahiməyə düşərdilər. "Kaftar kosa"nın paltarının altında görünməyən bir torba olardı. Onu qapı-qapı gəzdirib bayram payı istəyərdilər. Ona verilən bayram payını ağzına atardılar və bu pay asanlıqla sürüşüb paltarının altındakı torbaya düşərdi. Bu oyunun gedişatını da Şamil Dəlidağ canlı detallarla şeirə çevirə bilmişdir.

"Kaftar kosa" sayılırdı bir hünər,
Oynayanda şaqqıldasa çənələr,
Qorxusundan olurdular ağciyər,
O, ağzını nə vaxt geniş açardı,
Vahimədən çoxu dala qaçardı.

Əsərdə olan zəngin etnoqrafiya və folklor nümunələrini yaddaşlara köçürmək lazımdır. Çoxlarının bilmədiyi bu adət-ənənələr xalqımızın mənəvi tarixidir.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin "Qədim xalq oyun-tamaşalarının bərpası və müasir el mərasimlərində yenidən canlandırılması" layihəsinin fəal iştirakçıları olan Kəlbəcər Folklor kollektivi milli xalq oyunlarının unudulmaması, yaşadılması, təbliği və gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün əzmlə çalışır. Folklor kollektivi dəfələrlə ölkə əhəmiyyətli tədbirlərdə çıxışlar edib, mükafatlar qazanıb. Lakin şanlı qələbəmizdən sonra onların və bütün kəlbəcərlilərin arzusu milli oyunlarımızı, adət-ənənələrimizi cənnət Kəlbəcərində yaşatmaq və gələcək nəsillərə ötürməkdir.

Faiq İSMAYILOV

AMEA A.A.Bakıxanov adına

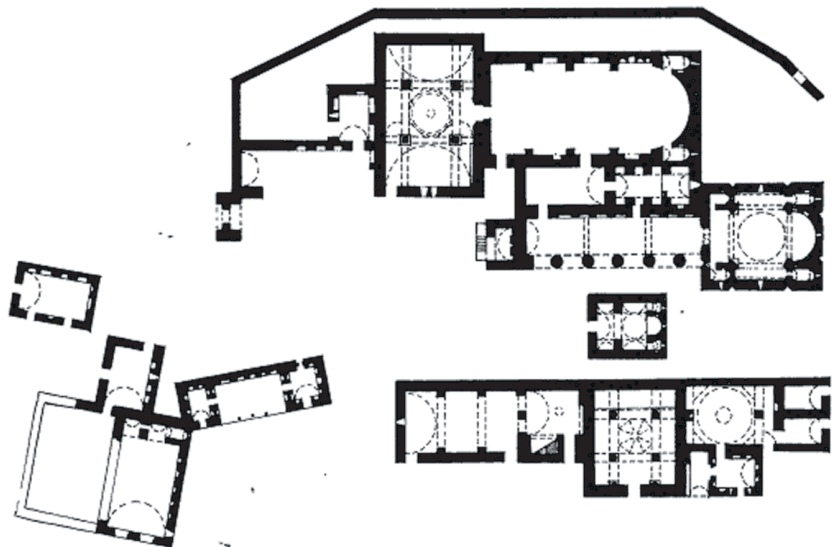
Tarix İnstitutunun əməkdaşı

Tarix və mədəniyyət abidələri necə pasportlaşdırılmalıdır?

Tarixi, elmi, bədii və ya digər mədəni dəyərlərə malik abidə növündən və kateqoriyasından asılı olmayaraq mütləq şəkildə qeydə alınmalı, daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin dövlət siyahısına daxil edilməlidir. Yeni qeydə alınan tarix və mədəniyyət abidələrinin elmi təşkilatlar və ya mütəxəssislər tərəfindən ilkin ekspertizası aparılmalıdır. Abidələrin qorunması, mühafizəsi və qeydiyyatı işlərinə müvafiq dövlət qurumlarının nümayəndələri ilə bərabər qeyri-hökumət təşkilatlarının və digər ictimai qurumların da nümayəndələrinin iştirakı təmin edilməlidir.

Yeni qeydə alınan tarix və mədəniyyət abidələri siyahıya alınarkən bu abidə haqqında ekspert rəylərinin verilməsi müvafiq təşkilatlar tərəfindən təmin edilməlidir.

Hər bir yeni qeydə alınan daşınmaz tarix və mədəniyyət abidəsinin xüsusi pasporta malik olması zəruridir. Xatirə yerləri, ansamblları, daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələri kompleksləri, şəhərlərin tarixi əraziləri, qədim yaşayış evləri və digər yaşayış məntəqələri, məhəllələr, meydanlar, küçələr, tarix və mədəniyyət qoruqları aşağıda adları çəkilən sənədlərə malik olmalıdır:

- Qeydiyyat kitabına və pasporta;
- Hər bir abidə üçün ayrı-ayrılıqda qeydiyyat kitabına və pasporta;
- Tarixi-memarlıq planına.

Tarix və mədəniyyət abidələrinin pasportu dörd nüsxədən ibarət hazırlanaraq Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyində, Nazirlər Kabinetində, Bərpa və Layihə İnstitutunda və yerli icra orqanlarının müvafiq idarələrində saxlanılmalıdır.

Tarix və mədəniyyət abidələrinin pasportlaşdırılması xüsusi diqqət, zəngin təcrübə və yüksək tələbkarlıq tələb edir. Abidənin pasportu onun dövlət mühafizəsində və nəzarətində olduğunu təsdiq edən hüquqi sənəddir. Pasportun tərtibi qısa, aydın, yığcam ensiklopedik məlumatlardan və abidənin görünüşündən, interyerin ən kəsiklərindən və baş planından, baş

planın en kəsiklərindən ibarət olmalıdır. Abidənin pasportu onun kimliyini müəyyən edən hüquqi sənəddir. Hüquqi sənədlər isə düzgün tərtib edilməli və heç bir izaha ehtiyacı olmamalıdır. Pasportda abidənin təsdiq edilmiş sertifikat sənədləri, kateqoriyası və növü göstərilməlidir. Abidənin pasportunu müxtəlif səpkili şəkillərlə, abidənin bərpasında istifadə ediləcək layihə-smeta sənədləri ilə yükləməyə ehtiyac yoxdur.

Pasportda abidə qeydiyyatata alınarkən ilk dəfə çəkilmiş şəkil yerləşdirilməlidir. Abidənin qeydiyyatdan sonrakı görün-tüləri, yəni abidənin müxtəlif rakurslardan çəkilmiş şəkilləri və eləcə də növbəti illərdə baş vermiş dəyişikliklərin görüntüləri və vəziyyətin təsviri abidənin qeydiyyat kitabında öz təsvirini tapmalıdır.

Pasportlar abidələrin tipoloji xüsusiyyətlərinə görə fərqli formalarda tərtib edilir. Məsələn, memarlıq abidələri, təbiət abidələri və ya monumental abidələr pasportlaşdırılarkən eyni pasport formasından istifadə etmək uyğunsuzluq yaradır. Abidənin tipinə uyğun pasport formasından istifadə edilməlidir.

Abidənin pasportu abidənin qeydiyyat kitabı ilə müşayiət olunmalıdır. Qeydiyyat kitabında abidənin elmi, bədii və ya mədəni dəyərlərə malik olması barədə məlumatlar, abidənin ərazisi, müasir istifadəyə malik olub-olmaması barədə qeydlər, mövcud elmi-tədqiqat sənədlərinin qısa məzmunu və abidənin görüntüsünün qısa təsvirləri, illüstrasiyaları qeyd edilir:

- Qeydiyyat kitabında abidənin qeydiyyat sənədləri, onun müasir vəziyyəti, abidə haqqında elmi məlumatlar, yerləşdiyi ərazi və landşaftı barədə məlumatlar;

- Tarixi, elmi, bədii və ya digər mədəni dəyərlərin qiymətləndirilməsi sənədləri;
- Abidənin müasir strukturları, parklar, bağlar və digər sənət əsərləri barədə məlumatlar; abidənin mühafizə olunub-olunmaması barədə məlumatlar eyni zamanda tarixi-biblioqrafik məlumatlar daxil edilməlidir.

Qeydiyyatda olan abidələrə rübdə və ya ildə bir dəfə texniki baxış keçirilməli, abidə üzərində baş vermiş dəyişikliklər bütün xırdalıqlarına qədər qeydiyyat kitabında öz təsvirini tapmalı, imza və möhürlə təsdiq edilməlidir.

Tərtib olunan qeydiyyat kitabında abidələrin bərpaya ehtiyacının olub-olmaması barədə məlumat Mədəniyyət Nazirliyinə, rayon, şəhər icra orqanlarının müvafiq idarələrinə və abidələrin bərpasının layihələndirilməsi, eləcə də bərpakinti idarələrinə göndərilməlidir.

Yerlərdə daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin qeydiyyata alınmasına əməl edilməməsi səbəbindən abidələrin qeydiyyatdan kənar qalması tarix və mədəniyyət abidələrinin dövlət mühafizəsi qaydaları və dövlət qanunçuluğu ilə ziddiyyət təşkil edir və bu abidələrin mühafizə işlərində ciddi nöqsan sayılır. Abidələrlə rəftar tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununa və digər normativ aktlara əsaslanır.

Dövlət mülkiyyətində və ya xüsusi mülkiyyətdə olan ölkənin tarixi və mədəniyyəti baxımından əhəmiyyəti olan bina, qurğu və ya tikililər dövlət qeydiyyatına alınarkən rayon, şəhər icra orqanlarının nümayəndələri, eləcə də təsərrüfat rəhbərləri və ya onların nümayəndələri xəbərdar edilməlidir.

Abidələrin mühafizəsi ilə məşğul olan dövlət orqanları yeni aşkar olunmuş abidələr barədə məlumatların müzakirəsini təşkil etməklə onların dövlət qeydiyyatına alınmasına zəmin hazırlamalı və şərait yaratmalıdırlar. Abidələrin qeydiyatı aşağıdakı qaydada aparılır:

1. Yerli əhəmiyyətli tarix və mədəniyyət abidələrinin qeydə alınması və digər qeydiyyat sənədlərinin tərtib edilməsi, Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi əsasında mütəxəssislərin rəyləri və razılıqları ilə aparılır. Yerli əhəmiyyətli abidələrin qeydiyyat sənədlərinə abidənin yeri, ərazisi, onu əhatə edən təbiət görüntüləri haqqında məlumatlar, foto-şəkillər daxil edilir və bu abidələrin dövlət qeydiyyatına alınması tövsiyə olunur.

2. Ölkə əhəmiyyətli daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin dövlət qeydiyatı respublika abidələri mühafizə idarəsinin rəhbərliyi və mütəxəssislərin iştirakı ilə təqdim olunan yerli əhəmiyyətli tarix və mədəniyyət abidələrinin sənədləri əsasında aparılır.

3. Dünya əhəmiyyətli daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin siyahısına daxil edilməsi nəzərdə tutulan abidənin sənədlərinin yerli və ölkə əhəmiyyətli abidələrin qeydiyyat sənədləri içərisindən seçilməsi elmi-metodiki mərkəzin mütəxəssislərinin rəyləri və Mədəniyyət Nazirliyinin təqdimatı əsasında həyata keçirilir.

Yeni abidələrin aşkar edilməsi və qeydə alınması abidə mühafizəçisinin qarşısında duran ən prioritet məsələlərdən biridir. Yeni abidələrin aşkar edilməsi üçün ərazilərə baxış keçirilməli, müşahidə zamanı şübhəli bilinən bütün obyektlər, çalalar, çuxurlar, təpələr, arxlar, tikinti qalıqları

rı, mağaralar, ərazidən tapılan saxsı qırıqları və digər əşyalar tədqiqata təqdim edilməlidir. Bundan başqa, ölkə ərazisində idarə və müəssisələr tərəfindən istifadə olunan binaların elmi, mədəni, bədii, tarixi əhəmiyyətli olub-olmaması müəyyənləşdirilməli, əhəmiyyətinə görə abidə statusuna uyğun olan tikintilərin dövlət mühafizəsinə alınması təmin edilməlidir. Dövlət abidə mühafizə orqanları bu istiqamət üzrə məlumatlandırılmalı və abidə dövlət siyahısına salınmalıdır.

Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin dövlət siyahısı abidələrin qeydə alınması işlərində mühüm dövlət sənədi sayılır. Tarix və mədəniyyət abidələri bu siyahıya hansı növə və kateqoriyaya mənsubluğu müəyyən edildikdən sonra daxil edilir. Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin dövlət siyahısı abidələrin kateqoriyasını, görüntüsünü və mövcudluğunu əks etdirir. Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin dövlət siyahısı ölkə ərazisində yalnız yeni aşkar edilmiş abidələr üzrə tərtib edilir.

Zərurət yarandıqda yerli və ölkə əhəmiyyətli abidələrin hansısa biri daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin dövlət siyahısından Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə çıxarıla bilər. Bu o halda baş verə bilər ki, abidə təbii fəlakətlər zamanı və ya digər səbəblərdən dağıntılara məruz qalsın və bərpa edilməsi qeyri-mümkün hesab edilsin. Ərazisində arxeoloji qazıntılar və elmi tədqiqatlar aparılaraq, abidə haqqında bütün məlumatlar toplanmış olsun.

Əkrəm BƏYDƏMİRLİ,
QHT rəhbəri, araşdırmaçı jurnalist

Qaranlıq məqamlar milli dəyərlərin itməsi təhlükəsidir, qaranlıqdan uzaq olun

Kimin necə düşünməsindən asılı olmayaraq, **Azərbaycanda zamanında bədii film istehsalı sahəsində uğurlu təcrübə** olub. Hələ sovet dövründə çəkilən kinofilmlərə nəzər salanda baxırsan kino üçün lazım olan bütün parametrlərə diqqət yetirilib. Peşəkar aktyor seçimi, ürəyə yol tapan musiqilər hamısı öz yerində əks olunaraq tamaşaçının rəğbətini qazanıb. Təbii ki, o dövrün sərt qadağaları və digər məqamlar filmlərin ssenarisinin çərçivəyə uyğun yazılmasına gətib çıxarırdı.

Bəs bu gün rəğbət doğuracaq, dünyaya səs salacaq filmlərimiz niyə yoxdur? 1990-cı illərdən sonra bir sıra şəxslər qeyd edirdilər ki, vəsait olmadığına görə kino sənayemiz çöküb. Həqiqətən kinonun inkişafı üçün pul vacibdir. Nəinki kinonun, həmçinin elmin də, təhsilin də, medianın da və digər sahələrin də inkişafında maliyyə zəruridir.

Ancaq etiraf etmək lazımdır ki, bu gün filmlərin çəkilməsi üçün vəsaitlər az deyil. Dövlət tərəfindən film çəkilişinə vəsait mütəmadi olaraq ayrılır. Bundan əlavə, serialların nümayişi zamanı kifayət qədər reklam roliklərinə rast gəlmək

olar. Bəs vəsait ayrıldıqdan sonrakı dövrdə niyə uğurlu seriallara rast gəlmirik?

Mən maraq üçün son dövrlər çəkilən seriallara bir qədər nəzər saldım. Demək olar ki, aktyorlar, rejissorlar filmin yaxşı alınması üçün dərinlən-qabıqdan çıxırlar. Ədalət naminə qeyd etməliyik ki, aktyordan tələb olunan nə varsa onu edirlər. Ancaq serial çəkilişində heç bir irəliləyiş yoxdur. Bəs bunun səbəbi nədir? Məncə, burada ən ciddi problem ssenarilərdədir.

Zəif, cəsarətsiz, bayağı ssenari əsasında çəkilən bu seriallara yalnız bir dəfə, çətinliklə baxmaq olur. Tamaşaçının başını belə zəif məhsullarla müəyyən bir dövr qatmaq mümkündür. Lakin tamaşaçını heyretləndirmək, sözün yaxşı mənasında auditoriyanı əyləndirərək maarifləndirmək üçün ortaya sanballı film qoymaq lazımdır.

TV rəhbərləri, filmi çəkən rejissorlar nəhayət dərk etməlidirlər ki, zəif, cəsarətsiz ssenarilərlə uğurlu ekran əsəri ortalığa qoya bilməyəcəklər. Bu sahəyə ayrılan pullar da hədə yerə gedəcək. Bu gün bəzi insanlar deyirlər ki, biz də yavaş-yavaş serial çəkməyi öyrənirik. Hətta Türkiyə təcrübəsini, indi çəkdiyi filmləri örnək gətirirlər.

Məncə, bu müqayisə uğursuz cəhddir. Vaxtı ilə Azərbaycanda "Arşın mal alan", tarixi mövzuda "Babək" və digər möhtəşəm kino nümunələrimiz ortalığa çıxanda Türkiyənin kino sənayesi çox zəif səviyyədə olub. Həqiqətən bu sahə hazırda qardaş ölkədə inkişaf etməkdədir. Bizdə isə bu inkişaf tendensiyası görsənir.

Əlqərəz, kino sənayesində və xüsusilə serial çəkilişində problemin kökü, mahiyyəti, törədəcəyi fəsadlar çoxlarımıza aydındır. Qaranlıq isə yazılmamış qanunlarla tənzimlənən

dəyərlərin itməsi təhlükəsidir. "Babək" filminə baxan gənc Babək kimi mübariz olmaq istəyir. Bu gün çəkilən bəzi seriallara, orada olan obrazlara baxan gənc kim olmaq istəyəcək? Bu suala oxucular özləri cavab versin.

Azərbaycanın kino sənayesinə, ssenarilərin yazılışına münasibət dəyişməlidir. Qeyri-peşəkar, cəsarətsiz, zəif ssenarilərdən qurtulmaq üçün şəffaf müsabiqələr elan olunmalıdır. Bəlkə papaq altında elə oğlanlar var ki, sanballı ssenarilər ortalığa qoyacaq. Burada dostbazlıq, qohumbazlıq, daha hansısa bazlığa deyil, yalnız peşəkarlığa önəm verilməlidir. Əks təqdirdə telekanalları zəbt edən bayağı ssenarilərdən qurtula bilməyəcəyik.

Kino sahəsinin yalnız dövlət büdcəsi hesabına inkişafı qeyri-mümkündür. Dövlət yalnız inkişafa təkan verə bilər, müxtəlif formada yardımlar göstərir. Bu sahənin rentabelli işləməsi üçün kinonun da iqtisadiyyatı formalaşmalıdır. Azərbaycan çərçivəsində kinofilmlər çəkib ciddi gəlir götürmək real görünür.

Kifayət qədər intellektual potensialın və kapitalın olduğu şəraitdə müəyyən standartlara uyğun filmlər çəkib ən azından Türkiyə və digər ölkələrin bazarlarına yol tapmaq olar. Əgər istehsal olunan filmlərin xaricdə satış bazarı möhkəmlənərsə, şübhəsiz, kino iqtisadiyyatı formalaşar.

Sonda onu da qeyd etmək istərdim ki, hər əli qələm tutan, hər yazıçı ssenari yazma bilməz. Bədii əsərdə, xüsusilə romanlarda müəllif uzun-uzadı fikirlər yazar, real və qeyri-real obrazlar yaradır. Ancaq kino ssenarilərində müasir tamaşaçının gözündən heç bir məqam yayınmır. Burada hər hansı uzunçuluq, boşluq, qeyri-peşəkar yanaşma ssenarinin zəifliyini bir daha artırır.

MÜNDƏRİCAT:

Etibar Əliyev.

Milli dəyərlərin inkişafına aid yeni nəşr 3

Cəmilə Çiçək.

Azərbaycanlıları birləşdirən milli dəyərlərin innovativ-kreativ təbliği. Mill-mental sərvətlərimizi tanıda bilirikmi?! 5

Əlirza İsbəndiyarov.

İnformasiya savaşının sərkərdəsi Prezident İlham Əliyev:
Qarabağdakı milli-mədəni irsimizin xilaskarı 15

Cəmilə Çiçək.

Milli-mədəni irsimiz YUNESKO
vasitəsilə bəşəri dəyərə çevrilir 23

Bilal Alarlı Hüseynov.

Vətən müharibəsinin folklor yaşantıları azərbaycanlıları
birləşdirən mental sərvət kimi 30

Təhminə Əsgərova.

Kəlbəcərin xalq oyun və tamaşaları
xalqımızın mənəvi tarixidir 52

Faiq İsmayılov.

Tarix və mədəniyyət abidələri necə pasportlaşdırılmalıdır? . . . 62

Əkrəm Bəydəmirli.

Qaranlıq məqamlar milli dəyərlərin
itməsi təhlükəsidir, qaranlıqdan uzaq olun 68

Cəmilə Köçəri qızı İsbəndiyarova.
Dəyərlərimizin kreativ tanıtımı
Bakı, "Azərnəşr", 2022

Korrektor: *Kəmalə Cəfərli*
Texniki redaktor: *Teyyubə Nur*
Dizayner: *Cəfər Kərimov*
Operator: *Fərid Səfərov*

Yığılmağa verilmiş: 28.02.2022
Çapa imzalanmış: 25.03.2022
Kağız formatı: 60x84 1/16
Həcmi: 4 ç.v.
Sayı: 535

"AVROPA NƏŞRLƏR EVİ" MMC-nin sifarişi ilə
"MAARİF" nəşriyyatında hazır depozitivlərdən
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur